

**ČESKÝ FUROR ORTHOGRAPHICUS? ROLE
ALEXANDRA STICHA VE SPORECH O PRAVOPIS
PRIZMATEM (HISTORICKÉ) SOCIOLINGVISTIKY**

ALENA A. FIDLEROVÁ

ABSTRACT**Czech furor orthographicus? The role of Alexandr Stich
in the orthographic debates viewed through the lens
of (historical) sociolinguistics**

The aim of the paper is to present Alexandr Stich's understanding of orthography, as it can be observed in his scholarly and journalistic articles and in the argumentation he and his opponents used; subsequently, this description serves as a basis for a short reflection on the nature of orthography, as viewed by some researchers in the (historical) sociolinguistics of spelling, and on the strengths and weaknesses of Stich's approach. Given Stich's grounding in the tradition of the Prague School, I begin with a brief overview of the functional-structuralist approach to orthography. Then, I discuss individual relevant articles Stich published or participated in. Since most of them were written in response to some external stimulus, usually an article or a book with which he disagreed, I also touch on these texts and the argumentation they contain. Most space is devoted to the controversy stirred up by the preparation and publication of the 1993 edition of the *Rules of Czech Orthography*. I show what Stich's position was, which arguments he most often used and how his argumentation differed from that of his opponents. Consequently, I summarize the main features of Stich's understanding of the nature and function of orthography and whether or not they changed over the years. Finally, I briefly introduce current sociocultural and sociopolitical approaches to orthography, developed within the (historical) sociolinguistics of spelling since roughly the 1990s. On their basis, I point out the limitations of Stich's (or functional-structuralist) conception of orthography and its blind spots, and I suggest that the sociolinguistic interpretation of what actually happened during the 1993 controversy appears more plausible.

Keywords: Alexandr Stich; Czech language; Prague School; orthography reform; sociocultural and sociopolitical approach to spelling; historical sociolinguistics of orthography; linguistic anthropology; standard language ideology; language ideological debate

1. Úvod

Pravopisné otázky nepatřily mezi ústřední badatelská témata Alexandra Sticha, ale přesto se k nim v různých obdobích opakovaně vyjadřoval, většinou v reakci na nějaký konkrétní podnět nebo na aktuální společenskou naléhavost tohoto tématu. Prvním z cílů tohoto příspěvku je zmapovat, přehledně představit a interpretovat Stichovy odborné i publicistické články této problematice věnované. Z prostorových důvodů se při tom omezím jen na texty zabývající se primárně otázkami současného českého pravopisu, byť jsem si vědoma toho, že příspěvky dotýkající se staršího českého pravopisného úzu (např. ediční poznámky k edicím starších textů) by mohly také obsahovat některé relevantní postřehy o povaze a funkci pravopisu. Pro stručnost a přehlednost budu také názory vyslovené Stichem nebo jeho diskusními partnery v analyzovaných textech reprodukovat tak, jako kdyby je tito aktéři skutečně zastávali, přestože je třeba předpokládat, že tomu tak vždy být nemuselo (a s největší pravděpodobností ani nebylo), tedy že jejich soukromé přesvědčení mohlo být více či méně odlišné od toho, co prezentovali veřejně, vedeni nejrůznějšími pohnutkami, jež v danou chvíli považovali za rozhodující.

Vzhledem ke Stichovu zakotvení v tradici pražské školy se nejprve stručně zmíním o funkčněstrukturalistickém přístupu k pravopisné problematice. Protože většina Stichových textů o pravopisu vznikla jako reakce na nějaký vnější podnět, obvykle na článek nebo knihu, s nimiž více či méně nesouhlasil, dotknu se samozřejmě i těchto textů a argumentů v nich obsažených. Nejvíce prostoru dostane nepřekvapivě spor rozdmýchaný přípravou a vydáním *Pravidel českého pravopisu* z roku 1993. Ukážu, jaký k nim Stich zaujal postoj, jaké argumenty nejčastěji používal a jak se lišila jeho argumentace od argumentace jeho protivníků. Na závěr shrnu, jaké byly hlavní rysy Stichova chápání podstaty a funkce pravopisu a zda se během let nějak měnilo. Analýza Stichovy role a role jeho odpůrců v pravopisných polemikách mi pak poslouží jako podklad k druhému z cílů článku, a to ke konfrontaci Stichova (respektive funkčněstrukturalistického) pojetí se sociokulturními a sociopolitickými přístupy k pravopisu, tak jak se v posledních desetiletích rozvíjejí zejména v rámci (historické) sociolingvistiky.

2. Pražský strukturalismus jako východisko Stichova pojetí pravopisu

Zakotvení Stichova přístupu k pravopisu v teorii pražského funkčního strukturalismu je z argumentace jeho textů zřejmé. Pokud bychom však chtěli výslovný důkaz, najdeme ho hned v jednom z prvních článků, kde se Stich nějaké pravopisné otázce, zde konkrétně psaní řeckých a latinských vlastních jmen, věnuje (Stich 1976, 140). Popisuje tu svůj teoretický lingvistický postoj k této problematice jako založený na pracích Viléma Mathesia a dalších členů Pražského lingvistického kroužku a cituje z *Tezí* PLK obecnou zásadu:

Pravopis, jako věc konvenční a praktická, má být, pokud to jen dovoluje jeho funkce vizuálně rozlišovací, snadný a přehledný. (srov. Pražský lingvistický kroužek 1968, 153)

V otázce psaní přejatých slov se pak opět pomocí přímého citátu odvolává na *Obecné zásady pro kulturu jazyka*, uveřejněné ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*:

Psaní cizích slov, zvláště slov obecných, nemá mít pravopisnou soustavu odlišnou od pravopisné soustavy slov domácích. [...] ¹ Lze pro odborné názvy v užším slova smyslu, pokud se jich užívá v odborném tisku nebo jako značek, připustit psaní pravopisem původním; rovněž lze připustit psaní pravopisem původním vlastní jména, která nemají počestěnou formu. (srov. Pražský lingvistický kroužek 1932, 250)

K zásadám pražského strukturalismu, vypracovaným ve třicátých letech 20. století a doplněným a pozměněným novějšími přístupy, se výslovně hlásí i kolektivní článek se Stichovým autorským podílem z roku 1981. V něm se mj. mluví o vědeckém charakteru kodifikace, o její perspektivnosti a o potřebě postupné racionalizace pravopisu (Kraus et al. 1981, 229–230, 236–237). Vychází se tu tedy v zásadě z dalšího, později často kritizovaného funkčněstrukturalistického přístupu ke kultuře spisovného jazyka, formulovaného už ve třicátých letech Vilémem Mathesiem:

Bylo by sice zcela možné spolehnout jen na tříbící vliv spisovatelské jazykové praxe a na jazykovou kritiku nelinguistů, nadaných jemným smyslem pro výrazové odstíny a rytmus a melodii řeči. [...] Ale dnešní situace lingvistické teorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces tříbení trochu urychlili. (Mathesius 1932, 25)

Navazující (a později také hojně kritizovaná) Mathesiova (1932, 30) zásada, totiž „[j]eví-li se v ní [= nové spisovné češtině] kolísání, které nemá funkčního důvodu, mají se bohemisté rozhodnout pro jednu z existujících možností a prohlásit ji za normu“, je tu poněkud zmírněna ve prospěch větší tolerance k variantnosti, autoři však jednoznačně trvají na perspektivnosti kodifikace (podrobněji viz níže v kapitole 3.1).

3. Stichovy texty věnované pravopisu

3.1 Do konce osmdesátých let 20. století

Pro toto starší období Stichovy odborné činnosti je typický jeden rys, který ztěžuje její zkoumání, a to že v důsledku politických omezení často nemohl publikovat pod svým jménem a zaštiťoval se buď jménem někoho z kolegů či kolegyň, nebo názvem celého oddělení. Je tedy třeba předeslat, že nemůžu vyloučit možnost, že se mi nepodařilo všechny tyto úlitby režimu odhalit a můj výčet Stichových textů z této doby není úplný.

První článek s autorským podílem Alexandra Sticha věnovaný pravopisu nevyšel v odborném periodiku, ale v deníku *Svobodné slovo* v květnu roku 1973. Je to text vyprovokovaný: Jedná se o reakci na fejton Gustava Kozáka *Milosrdenství, páni jazykozpytci!*, otištěný v týchž novinách přibližně o měsíc dříve. Autor v něm emotivně popisuje, jak velké potíže dělá v poslední době žákům základních i středních škol čeština, a z ní zejména pravopis. Příčinu vidí ve změnách, jimiž pravopis prošel od doby jeho mládí. Vadí mu

¹ Vynechávka je Stichova. Vzhledem k tomu, jaké stanovisko k psaní přejatých slov v tomto článku i později obhajoval (viz níže), není myslím úplně náhoda, že kromě konkrétních příkladů je zde z původního textu vypuštěna i věta: „Není na druhé straně žádoucí ani účelné, aby se odchýlným psaním, přizpůsobeným domácí soustavě pravopisné, isolovaly internacionální výrazy od své mezinárodní souvislosti zaváděním nezvyklého zrakového obrazu“ (Pražský lingvistický kroužek 1932, 250).

zejména, že některá pravopisná pravidla podle jeho názoru umožňují různá řešení podle kontextu, a tím působí zbytečné zmatky. Tento neutěšený stav klade za vinu jazykovědcům, které vidí jako „zákonodárce“, jejichž „poddanými“ jsou především školní děti. Tito odborníci jsou podle něj odtrženi od běžného života a věnují se příliš úzkým specializacím, a vydávají tak od stolu pravidla, o jejichž praktických dopadech nemají ponětí. Kozák proto požaduje, aby se jazykovědci shodli na pravidlech, „jež budou jednoznačná a plně srozumitelná již dětem na ZDŠ“ a (dovoluju si doplnit podle vyznění zbytku textu) pokud možno neměnná (Kozák 1973).

Jaroslav Kuchař, Miroslav Sedláček a Alexandr Stich přijali výzvu a odpověděli článkem *Nemilosrdní jazykozpytci aneb o pravopisu tentokrát doopravdy*. Zahájili ho poukazem na to, že český národ má jednu neblahou vlastnost – obsesi pravopisem: „Jsme už víc než sto padesát let národ posedlý pravopisem; ironik Karel Havlíček tomu říkal ‚furor orthographicus‘, tj. pravopisná zuřivost.“ Tento topos – Češi jako národ po celé své dějiny se na smrt sváříci kvůli pravopisu – potkáme ve Stichových textech ještě mnohokrát. Zde to autoři článku dokládají na rozchodu Jana Nejedlého s Josefem Jungmannem nebo na Františku Palackém, jenž nesnesl pravopisné vývody svého holiče a radši odešel oholený jen napůl. Svému vyzyvateli, a s ním i mnoha dalším laikům, pak vyčítají, že mají o pravopisu subjektivní a značně zkreslené představy:

V pravopisných otázkách někteří lidé dodnes žijí, ve shodě s oním holičem Palackého, v bludišti pověr a iluzí. A to je vždycky chyba – osobní přesvědčení je hezká věc, všeho ohledu hodná, leč není-li ve shodě se skutečností, nikam nevede. (Kuchař et al. 1973, 10)

Mylně se tak podle nich veřejnost domnívá, že dříve uměl pravopis celý národ, kdežto nyní ho neumí, že dřív byly pravopisné zásady jednoduché a snadno pochopitelné, kdežto dnes jsou obtížné a složité, a nakonec že je vinou jazykovědců, že dosud nebyly vypracovány jednoduché a jednotné pravopisné poučky, snadno použitelné ve všech případech. Tyto omyly autoři uvádějí na pravou míru a u posledního zdůrazňují, že některé obtížnější pravopisné případy by jazykovědci rádi zjednodušili ještě víc, než jak to bylo provedeno v *Pravidlech* z roku 1957, nemohou tak ale učinit kvůli odporu konzervativní veřejnosti a kvůli rozdílnosti zájmů jejich různých skupin.

Za mnohem důležitější než vyjasňování konkrétních jednotlivostí však autoři považují problém přeceňování pravopisu ve školní výuce češtiny. Za jeho příčinu považují fakt, že přijímací zkoušky na střední školy obsahují pouze diktát a syntaktický rozbor, učitelé proto pravopis cvičí na úkor rozvoje vyjadřovacích schopností žáků, přestože ty jsou pro jejich budoucí život mnohem důležitější. Pokud jde o pravopis, měli by se žáci zejména naučit pracovat s *Pravidly* a v případě nejistoty umět najít odpověď tam. Přeceňování veškerých „drobných lapálií“ v pravopise totiž vede nejen k nerovnováze ve školní výuce, ale dokonce i k vytváření společenské atmosféry, jež paradoxně brání jakýmkoli rozumným a účelným změnám pravopisných zásad (Kuchař et al. 1973). Už v tomto článku tedy vidíme některé rysy charakteristické pro celé Stichovo psaní o pravopisu: historickou argumentaci zdůrazňující a odsuzující přílišnou fascinaci pravopisem jako typický rys českého národa, který vede k odmítání téměř veškerých změn a k upozadování jiných složek jazykové výchovy, a snahu řešit tento neblahý stav nikoli jen v rámci vědecké obce, ale edukací široké veřejnosti.

Další Stichovy články z tohoto období jsou zacíleny tematicky úžeji a nejde už o texty publicistické, nýbrž odborné, byť většinou implicitně počítající s širším než jen lingvistickým publikem. Zaměřují se na dvě dodnes neuralgické oblasti pravopisu: značení kvantity v přepisu řeckých a latinských vlastních jmen a psaní velkých písmen. I ony ale vždy reagují na určitý vnější podnět.

Psaní řeckých a latinských vlastních jmen a částečně i apelativ přejatých z těchto jazyků se Stich věnoval v roce 1976 ve své recenzi tří publikací, *Encyklopedie antiky* (1973), *Slovníku antické kultury* (1974) a knihy *ABC Antika* (1973), vydané pod šifrou Oddělení jazykové kultury a stylistiky ÚJČ ČSAV. I když je to otázka v rámci pravopisu zdánlivě marginální, Stich ji považuje za kulturně závažnou, neboť nejednotnost v ní podle něj vyvolává nechtěnou nejistotu mezi odborníky, jazykovými profesionály i ve školní praxi. Upozorňuje proto na časté a nedůsledné ortografické a morfologické odlišnosti recenzovaných příruček mezi sebou navzájem i od stávajících *Pravidel* a *Slovníku spisovného jazyka českého*. Snahu klasických filologů přidržovat se co nejvěrněji původního zápisu a morfologie, ztělesněnou zejména prvními dvěma z hodnocených příruček, odmítá jako důsledně neproveditelnou, matoucí uživatele a neprospívající ani české jazykové praxi a školní výuce, ani zájmu o antiku. Své výhrady tu staví nejen na odkazech na funkčně-structuralistickou lingvistickou teorii, na existující nebo vytvářející se jazykovou normu a na historickou tradici (až do poloviny 19. století byla tato slova poměrně důsledně počestována), ale zejména na ohledech k potřebám uživatelů: učitelů, studentů, překladatelů, herců, redaktorů. Jako inspirativní jmenuje adaptace přijaté ve slovenštině, slovinštině, polštině, srbochorvatštině a ruštině a přístupu klasických filologů vytýká, že ve snaze zařadit češtinu jako plnoprávný kulturní jazyk mezi vyspělé evropské jazyky ji izolují nejen od ostatních jazyků slovanských, ale paradoxně i od některých západoevropských, například francouzštiny nebo angličtiny. V závěru stručně načrtává „jako východisko k diskusí“ svůj návrh některých zásad pro zápis těchto slov: zejména důslednější pravopisné i morfologické počestování, snižování počtu dublet a omezení či úplné odstranění značení kvantity u řeckých jmen. Kodifikaci, jak ji uvádějí *Pravidla*, považuje sice za nedokonalou a její respektování mimo školní prostředí za nezávazné, ale je podle něj výhodné a silně doporučené (Stich 1976).²

Další dva články z přelomu sedmdesátých a osmdesátých let už jsou určeny spíše odbornému publiku a věnují se poměrně speciálním otázkám z okruhu problematiky psaní velkých písmen. V prvním z nich, reagujícím na konkrétní spor aktuálně řešený v jazykové praxi a věnovaném psaní slov, jež se v jednom ze svých významů užívají jako označení příslušníka národa, se Stich zabývá dodržováním pravopisné kodifikace tam, kde je s ní zamýšlený význam v rozporu. Začíná zásadou, která se v různých obměnách opakuje ve většině jeho příspěvků věnovaných pravopisu:

² Problematika zápisu řeckých a latinských jmen v češtině Sticha zajímala dlouhodobě. V roce 1978 o ní přednášel *Jednotě klasických filologů*, z přednášky však tiskem vyšel jen stručný bodový seznam probíraných témat (Stich 1979a). Chtěl ji zpracovat pro vydání *Pravidel* z roku 1993, ukázala se mu ale nakonec být systematicky a všeobecně přijatelně neuchopitelnou, takže svůj text do tisku neodevzdal (Stich 1993a). A ze svých vzpomínek na debaty v době našeho společného pobývání na FF UK můžu potvrdit, že ho toto téma velmi znepokojovalo ještě na přelomu tisíciletí.

V zásadě doporučujeme, aby uživatelé jazyka potlačovali své individuální představy, názory nebo záliby a pravopisným zásadám se podřizovali; je to rozumné už proto, že pravopisná soustava může účinně sloužit jen tehdy, je-li obecně uznávána a v praxi dodržována. (Stich 1979b, 158)

Zároveň ale připouští, že je přece jen někdy možné se od kodifikace odchýlit:

Stává se to ovšem jen velmi zřídka a dojit k tomu by mělo jen tehdy, když jde o jevy významově komplikované, nejednoznačné a když pravopisná odchylka přesněji postihne významové pojetí autora textu. (Stich 1979b, 159)

Konformita s kodifikací je tedy pro Sticha důležitá zejména proto, že za normálních podmínek usnadňuje hladký průběh komunikace; v těch řídkých případech, kdy by smysl sdělení naopak znejasňovala, je ji z téhož důvodu možno nerespektovat.

Druhý z článků se zabývá psaním slov typu *Ultraček, Pseudoček, antisemita* apod.³ Je to článek výkladový, věnovaný podrobnějšímu vysvětlení pravopisného pravidla, které jako ne zcela intuitivní působilo uživatelům potíže, v *Pravidlech* bylo uvedeno nikoli výslovně, ale jen pomocí příkladů a v jazycích, z nichž se do češtiny často překládalo, bylo řešeno odlišně. Ve slovenštině byl však pravopis těchto slov v zásadě stejný jako v češtině – a to Stichovi zavadalo příčinu k vyjádření názoru, že by bylo vhodné rozdíly mezi českým a slovenským pravopisem dále zmenšovat, a to primárně úpravami pravopisu českého:

[B]ylo by proto záhodno tyto difference odstraňovat, a protože slovenská pravopisná soustava je méně zatížena tradicí, a v řadě případů proto racionálnější, mělo by se z naší strany více uvažovat, co všechno by se pro to mělo udělat úpravou pravopisu českého. (Stich 1980, 217)

Ve své ochotě obětovat leccos z historicky vzniklé podoby českého pravopisu v zájmu racionalizace a uživatelského komfortu při komunikaci tu však Stich opomněl vzít v úvahu, že, jak výstižně podotýká Joshua A. Fishman, je to právě délka tradice, co v jazykových společenstvích nejvíce snižuje přijatelnost byť i jen dílčích pravopisných změn.⁴

Poslední text z tohoto období vznikl ve spolupráci s Jiřím Krausem, Jaroslavem Kuchařem a Františkem Štíchou a byl naopak tematicky značně obecný. Věnoval se úvahám nad současností a budoucností kodifikace spisovné češtiny včetně kodifikace pravopisné. Jak už jsem zmínila výše, autoři se v něm odvolávají na teoretické zásady pražské školy, doplněné a pozměněné novějšími přístupy, a z otázek relevantních pro pozdější spory se vyjadřují zejména k roli dublet jakožto prostředku podpory toho, co bylo jazykovědci vnímáno jako vývojově progresivní:

Např. z nově propracovaného principu variantnosti vyplývá, že ne každá existence variant, synonymních a jiných konkurenčních prostředků může být pokládána za znak nestability

³ Podobnému tématu – psaní slov typu *Neček* – je věnována i Stichova polemická poznámka reagující na glosu Milana Hrdličky v *Naší řeči* z roku 1999 (Hrdlička a Stich 1999), která se na článek z roku 1980 ve své argumentaci odvolává.

⁴ „Indeed, the greater and grander the tradition of literacy, literature, and liturgy in an orthographic community, the less likely that even minor systematic orthographic change will be freely accepted and the less likely that any orthographic change will be considered minor“ (Fishman 1977, XVI).

spisovného jazyka a že ani pojem jednotnosti spisovného jazyka tuto existenci variant nevyklučuje. Naopak kodifikace variant, zejména slouží-li jako prostředek k podpoře perspektivnosti kodifikace, může tuto stabilitu a jednotu posilovat. (Kraus et al. 1981)

To se týkalo i pravopisu, jehož kodifikace má brát v úvahu potřeby a názory různých skupin uživatelů spisovného jazyka a umožnit jejich zástupcům se na kodifikačních úpravách částečně podílet, rozhodující roli v ní však mají mít odborníci, jejichž úkolem je jazykověvýchovně a popularizačně působit na veřejnost tak, aby navrhované změny přijala. Soudobou kodifikací autoři vnímali jako dočasný mezistupeň v probíhající racionalizaci pravopisu, chápané zejména jako odstraňování dosavadních nedůsledností:

V pravopise byla teoreticky zdůrazněna potřeba větší racionálnosti pravopisného systému, zvláště vzhledem k osvojování si pravopisu ve školní výuce. S takovými racionálními úpravami (např. v psaní cizích slov, v psaní předložek *s* a *z* aj.) se již v praxi také započalo a s jejich dalším postupným, ale nenásilným zaváděním se i nadále počítá.

Změny by v budoucnu měly kromě přejatých slov zasáhnout také oblast psaní velkých písmen či psaní *i/y* v *l*-ových přičestích a měly by „sledovat vývojové tendence a změny reálných jazykových norem“, ale i být „odrazem prohloubenějšího poznání zákonitostí jazykového systému a jazykových struktur a také výrazem jistých regulačních snah kodifikátorů (směřujících např. k racionalizaci výuky pravopisu apod.)“. Výslovně je opět zmíněn požadavek sbližovat český pravopis se slovenským (Kraus et al. 1981, 229–230, 236–237).

3.2 Mezi sametovou revolucí a vydáním *Pravidel* z roku 1993

Pravidla z roku 1993 se i v důsledku politických a společenských změn roku 1989 rodila poměrně dlouho a komplikovaně. I když se jejich tvůrci původně snažili držet jejich přípravu spíše v tajnosti, byl o ní postupně více či méně podrobně informován stále širší okruh lidí (srov. Bermel 2007, 151–162).⁵ Samotný společensko-politický přelom pak umožnil vstup do veřejné diskuse i těm, kdo z ní byli dříve z politických důvodů vyloučeni, a některé diskutéry také motivoval k úvahám o potřebnosti či nepotřebnosti změny pravopisné kodifikace tak, aby lépe odpovídala změněné realitě. Úvahy o pravopise se tak přesouvaly z úzce oborových časopisů do periodik cílících na širší vzdělanou veřejnost, nebo dokonce do denního tisku a stávaly se vzrušenějšími a polemičtějšími. Stich v této době své texty v denících ještě nepublikoval; obracel se na užší segment vzdělané veřejnosti v *Literárních novinách*, periodiku, které se této problematice věnovalo poměrně hodně i po roce 1993.

⁵ Bermel 2007 je nejobsáhlejší publikovaná práce věnovaná reformě českého pravopisu z roku 1993. Z příležitostných citací v Sebba 2007 je však zřejmé, že kromě této knihy (kterou Sebba evidentně ještě neměl k dispozici) vznikla na totéž téma ještě diplomová práce K. Drešerové (2004), obhájená na Lancaster University. Text této práce se mi bohužel nepovedlo získat a necituje ji ani Bermel 2007.

Bezprostředním podnětem prvního Stichova zapojení⁶ do polistopadové pravopisné publicistické debaty⁷ byl článek Jiřího Tyla *Ať žije president!*, uveřejněný v *Lidových novinách* v srpnu 1990. Ten ale zase vychází z článku Ondřeje Hausenblase v *Literárních novinách*, zmíním se proto nejprve o něm. Nejen z názvu Hausenblasova článku – *O jazykovou kulturu svobodných lidí* – je zřejmé, že jej společensko-politické změny po Listopadu přinejmenším inspirovaly. Autor jej otevírá konstatováním „poklesu všeobecné kulturní úrovně národa (jehož hloubku si mnozí uvědomují teprve dnes)“ a poté nabízí své úvahy „o kultuře řeči (dorozumívání), o spisovné češtině a o kulturnosti jazykových předpisů neboli kodifikace“. Nový právní rámec, umožňující hospodářskou a politickou soutěž, Hausenblas chápe jako impuls k přehodnocení našeho přístupu k „zákonům, které upravují naše používání spisovné češtiny“, toho „jak pro nás tyto jazykové předpisy platí a jak dalece jsme ochotni anebo povinni se jim podřizovat“ (Hausenblas 1990a, 4). Neodmítá potřebnost kodifikace jako takové, ale představuje si ji spíš jako vymezení určitých hranic veřejného jazykového chování. Variantnost jazykových prostředků v rámci těchto hranic je podle něj přirozená a prospěšná, škodlivá je naopak „představa, že spisovný jazyk má být odborně regulován, že ve shodě s poznávanými trendy vývoje má být upravován právě skrze kodifikaci“, tedy „konstruktivistická představa, že vývoj může být plánován“, a z ní plynoucí názor, „jako by některá z variant mohla být považována za lepší, v terminologii dosavadní kodifikace za „progresivní““ (Hausenblas 1990a, 4). Proti snaze o vědomou regulaci budoucího vývoje spisovného jazyka ve jménu jeho „demokratizace“, tj. ve jménu jakéhosi jeho zpřístupnění, dosažení větší unifikace a analogičnosti, staví „význam spisovného jazyka jako pojítka mezi současností a minulostí, jako prostředku, kterým se předává kulturní tradice a udržuje identita národní kultury“ (Hausenblas 1990a, 4–5). Na základě toho kritizuje mj. v pravopise a výslovnosti „progresivní podoby u přejatých slov[, které] oddalovaly spisovnou češtinu od celoevropského kulturního základu tím, že se prosazovalo psaní a vyslovování zdomácnělé“, což „sice více vyhovovalo početným uživatelům méně poučeným, avšak zároveň vadilo těm nositelům spisovné češtiny, kteří právě slova ‚vzdělaná‘, slova kulturního základu ve svých projevech často potřebují“. Takovéto „tendence k unifikaci a primitivizaci“ by měla nově pojatá kodifikace opustit, a naopak by měla upřednostňovat autoregulaci před manipulací, tedy „[ú]seky jazykového systému, které z různých důvodů vykazují variabilitu, by [...] asi měla nechat zcela otevřené, tzn. že by se o nich buď vůbec nezmiňovala, anebo konstatovala variantnost, aniž by předepisovala jednu z podob jako přednostní“ (Hausenblas 1990a, 5). Jako „nevykrytalizované oblasti okrajů pravopisného systému“, kde by měl mít každý „právo psát podle svého sebevědomí“, pak Hausenblas uvádí zejména psaní *th/t, s/z* a samohláskové kvantity v přejatých slovech (nejen) z řečtiny a latiny (Hausenblas 1990b, 4).

Krátká glosa Jiřího Tyla se z této komplexně pojaté kodifikační úvahy vyjadřuje už pouze k psaní přejatých slov řeckého a latinského původu. Je z ní zřejmá silná potřeba symbolicky se odříznout od minulého režimu, pomocí ideologicky silně zatížených výrazů manifestovat svou příslušnost k Západu, a naopak distancovat se ode všeho být i jen vzdáleně připomínajícího Východ. Tyl proto považuje za potřebné „provést revoluci proti totalitnímu pravopisu“ a vrátit se k tomu, co považuje za pravopis „evropský“.

⁶ Podle Bermela (2007, 162) tento Stichův článek pravopisnou debatu v *Literárních novinách* zahájil.

⁷ Časovou posloupnost textů zapojených do pravopisné debaty počátku devadesátých let, jimiž se v tomto článku zabývám, a to, jak na sebe vzájemně reagovaly, přehledně znázorňuje Obrázek 1 (s. 30).

Minulí i současní kodifikátoři tomu ale podle něj svévolně a násilně brání a naopak nás k Východu, ztotožňovanému se Slovanstvím, přibližují:

Přes celou Evropu od Baltu po Jadran je spuštěna železná opona transkripce řeckého a latinského jazyka, tohoto thesauru (napsal by Masaryk, dnes by ho ovšem cenzurovali) evropského myšlení. Západní pravopisy s nimi zacházejí s oprávněnou úctou a bylo znamením přináležetosti k velké evropské kultuře, že jsme tak činili do padesátých let také. Naproti tomu Slované, zvláště pak pišící azbukou, evropskou transkripci nechtí. A tak byl náš pravopis, jako důkaz přijetí stalinské totality, příkazy akademiků rusifikován.

Podle Tyla navíc hrozí nebezpečí, že přibližování pravopisu (neortoepické) výslovnosti bude pokračovat i v rámci očekávané budoucí reformy: „Ježí se mi chlupy při pomýšlení, že nám nařídí vstoupit do Evropy jako demogracie, a zase všichni poslechnou.“ Jedinou obranu proti tomuto násilí pak vidí v rozšíření okruhu těch, kdo o kodifikaci rozhodují, provedení průzkumu veřejného mínění a respektování jeho výsledků: „Jsem pevně přesvědčen, že rozhodování o pravopisných pravidlech musí být předmětem péče vzdělané veřejnosti.“ Na rozdíl od Hausenblase ale Tyl evidentně nepočítá s tím, že by se snad být i jen část této veřejnosti mohla přiklonit k oné nekulturní „stalinské transkripci“ (Tyl 1990).

Hausenblasův kultivovaně a poučeně argumentující článek, požadující svobodu výběru mezi variantami, Sticha k adresné veřejné reakci nevyprovokoval. Jeho emocionální, nálepkami hýřící pokračování z pera Jiřího Tyla, které se už zastávalo jen jedné, té konzervativnější skupiny pravopisných variant, už ano. Svůj článek v *Literárních novinách* Stich otevírá latinským příslovím, a představuje se tak jako člen téže společenské skupiny, do které se počítá i Tyl, tedy oné vzdělané veřejnosti. Vzápětí ale z této pozice jeho názory označí za „směsic[i] omylů, nepravd a demagogie“ a jeho samotného za člověka, jemuž hrozí ztráta zdravého rozumu a jehož vzdělanost je sporná, mj. proto, že zaměňuje slova „svědomí“ a „sebevědomí“ (zde si Stich nevšiml, že Tyl pouze cituje Hausenblase, v jehož textu, požadujícím, aby lidé měli odvahu převzít odpovědnost za své jazykové volby, ale slovo „sebevědomí“ dávalo dobrý smysl). Svůj text pak Stich prezentuje jako uvedení Tylových omylů na pravou míru. Jakožto člověk obeznámený s dějinami české pravopisné kodifikace argumentuje zejména tím, že pravopisná reforma z roku 1957 vyrůstala z předválečných kořenů, byla přirozeným pokračováním vývoje probíhajícího už od prvních *Pravidel* z roku 1902 a „neměla s bolševiky společného nic kromě toho, že tehdejší strana a vláda v tehdejším návrhu jazykovědců nadělaly pěknou paseku, řídíce se v podstatě stejnými hledisky jako p. Tyl“⁸ (Stich 1990, 7). Jako jediný regres v tomto procesu, motivovaný pravděpodobně snahou sblížit český pravopis s německým, Stich chápe *Pravidla* z roku 1941 (navrhuje proto Jiřímu Tylovi, že by měl v tomto případě mluvit o „hitlerizaci“ českého pravopisu), nedotaženost návratu *Pravidel* z roku 1957 zpět k přirozenému vývoji pak připisuje „nekompetentním bolševickým zásahům“. V případě přejímání slov zdůrazňuje, že je to proces, v němž je aktivní a rozhodující jazyk přejímající a jehož výsledkem je výslovnostní, pravopisná, tvaroslovná i slovtvorná adaptace.

⁸ Jedno z jednání, na němž dělali zástupci strany i veřejnosti jazykovědcům v reformě paseku, a to zejména v psaní velkých písmen, líčí v jednom ze svých vzpomínkových článků, uveřejňovaných v *Literárních novinách*, Vítězslav Kocourek (1991).

Tu nacházíme u antických vlastních jmen i v jazycích jako francouzština nebo angličtina; naopak ruština zachovává u mnoha slov zdvojené souhlásky, které čeština zjednodušila už před válkou. Tylovo volání po respektování původního pravopisu pak Stich na různých příkladech dovádí ad absurdum, tedy navrhuje (téměř) neadaptované podoby, které v češtině už dávno nejsou uzuální, případně ani nikdy nebyly:

Pak ovšem zavazuju p. Tyla, aby byl důsledný a psal i *mathematika*, *esthetika* – ale, opět probůh, to ne, musí být pak *aesthetika*, ale dvakrát probůh, ani to ne, mělo by být asi v češtině *aisthetiké*, abychom byli k staré řečtině dost „uctiví“.⁹ (Stich 1990, 7)

Tento způsob argumentace pak doplňuje poznámkou, že psaní vyslovovaného [s] i [z] v intervokální pozici pomocí téhož grafému nutně vede k šíření znělé výslovnosti, tedy nikoli k menší, ale k větší adaptaci:

Nemám nic proti tomu, aby si psal ten, kdo právě v tom vidí výraz své kultivovanosti, jazykové i duchovní svobody a evropanství i vzdělanosti, *president*, *filosofie* atd. [...] Jen bych očekával, že ta slova bude se (s) taky vyslovovat, aby to mělo aspoň trochu logickou konzistenci. Ale pak by měl také psát i vyslovovat třeba *konserva*, *transistor* (od *con-servare*, *trans-ire*). Až to udělá, pak mu snad jednou dojde, že právě retardování v přirozeném psaní antických přejímek v češtině vyvolalo výslovnostní podoby typu „diskuze, dizertace, renezanze“ – které se nelíbí ani p. Tylovi, ani mně. (Stich 1990, 7)

Poté Stich vyčítá Tylovi, že se odvolává na názory vzdělané veřejnosti, není ale informován ani o metodách jejich zjišťování, ani o dosavadních počínech v tomto směru. Stále relevantní je podle něj výzkum z let 1968–1969, jehož výsledky zveřejnil Antonín Tejnor v *Naší řeči* v roce 1969. V článku nejsou tyto výsledky specifikovány – my ale můžeme dodat, že podle zjištění tohoto průzkumu se 24 % zástupců aktivních uživatelů psaného jazyka vyslovilo pro užívání počestěných podob přejatých slov ve shodě s ustálenou výslovností ve všech případech, 35 % pro ponechání původní grafické podoby pouze u slov úzce odborných a 40 % pro připuštění dubletních podob ve všech případech; zcela proti nějakému typu adaptace pravopisu tedy nebyl v podstatě nikdo (Tejnor 1969, 274). Nakonec Stich shrnuje, že pravopis je podle jeho názoru jen zástupné téma; skutečným problémem, jehož řešení je třeba věnovat veškerou energii, je odstranění klasických jazyků ze středoškolské výuky. Své naděje tak vkládá do mladé generace vzdělaných lidí schopných číst v těchto jazycích:

Ti snad časem řeknou o těchto věcech smysluplné slovo, nezátížené mylnými konotacemi, že ten nebo onen způsob psaní signalizuje bolševickou totalitu, nebudou už totiž, doufejme, předpoklati kulturní miazmatickou atmosférou doby, která taková zástupná, mylná mínění plodí. (Stich 1990, 14)

Další Stichův příspěvek do pravopisné polemiky spadá do období, kdy již bylo veřejně známo, že se vydání nových *Pravidel* blíží a z brožury *Co přinášejí nová Pravidla českého*

⁹ Obdobný argument (s příklady *aesthetika*, *encyklopaedie a ingenieur*) později použil i Kraus 1991, 6.

pravopisu, vydané v roce 1991 pracovníky Ústavu pro jazyk český,¹⁰ byl zhruba znám i jejich obsah. Novou pravopisnou úpravu zde autoři představili jako motivovanou tím, že se od poslední větší změny z roku 1957 „nashromáždilo nemálo pravopisných problémů, jejichž řešení veřejnost očekávala nebo přímo vyžadovala“ (Hlavsa 1991, 23). Rozsah připravovaných úprav pak prezentovali jako spíše minimalistický, ale zároveň jako provizorní, jako předstupeň budoucích rozsáhlejších změn, jež v daný okamžik neumožňuje rozjittená společenská situace:

Proto se zvláště v dnešní době, kdy nabyly na závažnosti citově motivované postoje k spisovnému jazyku, nejeví jako rozumné provádět v pravopisu výrazné změny, i kdyby se nové znění *Pravidel českého pravopisu* ukázalo jen jako provizorní. (Hlavsa 1991, 23–24)

I když samotná nová *Pravidla* ještě nebyla k dispozici, otisky *Literární noviny* v jednom ze svých čísel tři příspěvky, jež na připravované změny reagovaly. První je krátká glosa Ludvíka Vaculíka, v níž pléduje za snížení počtu majuskulí zejména v názvech institucí, jejichž jedinečnost je zřejmá už z připojeného názvu obce (např. *okresní úřad v Benešově, hasičský sbor v Polné*; Vaculík 1992). Ve druhém z nich se Petr Fidelius vyjadřuje značně skepticky k existenci *Pravidel* jako takové:

[D]o dějin jazykové kultury se tato úřední instituce zapsala spíše nechvalně. Neboť takto vznikla právě ona neblahá aliance „vědy a trůnu“ ve věcech jazykových, jejíž trpké plody jsme okoušeli zejména poté, co se druhý člen tohoto spřežení proměnil v totalitní diktaturu.

Z *Pravidel* se tak podle Fidelia vyvinul „základní mechanismus, jenž umožňuje pod úřední sankcí a s platností všeobecně závazného předpisu šířit rozličné vědecké omyly a bludy“. Tím omylem měl být nejprve purismus a poté přesvědčení strukturalistů, že „pravopis není jazyk, nýbrž pouhý prostředek, zajišťující přechod od jazyka mluveného k psanému“. Proto bylo podle nich „rozhodně žádoucí zbavit systém všech „zbytečných“ nepravidelností a výjimek, a posílit tak jeho logickou přehlednost, účelnost, racionalitu“. To, co strukturalistická kodifikační praxe považuje za „zjednodušení a usnadnění, zaštiťující se přitom ideologickými hesly pokroku a demokracie“, je tedy pro Fidelia „reformační primitivismus, který u cizích slov předpisuje důsledné psaní podle výslovnosti, aniž si otázku výslovnosti vůbec vážně položí a aniž předem zkoumá podmínky proveditelnosti takového předpisu“. Počátky tohoto přístupu Fidelius (podobně jako Stich) vidí už v *Pravidlech* z roku 1913, zesiluje pak podle něj v činnosti pravopisné komise z roku 1919 a pokračuje i v *Pravidlech* z roku 1957. Ta sice teoreticky ponechávala v mnoha případech dublety, faktický stav byl ale jiný:

Ze strany oficiální nebyla vůle ponechat volnou cestu přirozenému vývoji. Veřejnost byla všemi možnými prostředky „vychována“ k tomu, aby „progresivním“ variantám uvědomle „dávala přednost“.

Výsledkem bylo, říká Fidelius, dalekosáhlé rozkolísání a znejistění úzu, a co horšího, „oficiálně prosazované technokratické pojetí jednak stavělo pravopis zásadně mimo

¹⁰ Zdeněk Hlavsa, Jiří Kraus, Olga Martincová, Alena Polívková, Ivana Svobodová, Věra Vlková. Viz též Bermel 2007, 160–161.

oblast jazykové kultury, jednak tvořilo příhodné zázemí pro různé radikálně reformní projekty, které by jinak sotva měly nějakou šanci“. Fidelius tak sice vítá, že se po Listopadu změnil přístup kodifikátorů na umírněnější, reformu, jak ji představila brožura, však rozhodně odmítá přijmout jako provizorní stav před reformou další, rozsáhlejší:

Už žádná provizória! Teď je třeba jen jedno: abyste dlouho, hodně dlouho nechali pravopis na pokoji. Už jste se ho dost napopoháněli. Potřebuje teď čas k opravdu přirozenému vývoji. (Fidelius 1992)

Autorem třetího příspěvku je Jiří Marvan, slavista teprve nedávno se navrátilví z exilu. I on tedy přirozeně uvažuje o změnách pravopisu v kontextu změn společensko-politických, zároveň se i on distancuje od teoretického přístupu, z něhož návrh reformy vycházel, a podotýká, že v představené podobě vlastně zaostává za některými objevy vzešlými také z pražské školy:

[P]ražská teorie jazyka vede k závěru, že uvedené zásady jsou kritéria pouze primární, modernisticky univerzální, a tedy necitlivé k lidské jedinečnosti. Proti tomu se jeví jazyk psaný jako druhá, a tedy vyšší signální soustava, která na jedné straně má vyšší funkce než jazyk mluvený, zároveň však je pro každý jazyk specifická a (postmodernisticky) individuální. Psaný jazyk a jeho grafická soustava jakožto produkt staletí tvoří určitý grafický kód, ekosystém, který lze buď respektovat, či narušovat.

Stejně jako autoři některých již zmíněných textů chápe i Marvan změny v pravopisu, provedené za minulého režimu, jako toto narušení: *Pravidla* z roku 1957 byla „pravidla vítězícího socialismu podle principu, že bolševik diamaticky [tj. dialektikomaterialisticky, pozn. AAF] nenechá žádnou tradici na pokoji“. Jako příklady obdobné snahy o násilnou změnu identity pomocí změn v grafice daného jazyka uvádí mj. situaci v mongolštině, moldavštině a ukrajinštině¹¹ a zdůrazňuje, že po pádu Sovětského svazu se všechny tyto jazyky vrátily k původnímu, „předbolševickému“ pravopisu či písmu. Na základě svého pojetí psaného jazyka pak Marvan upřesňuje, jak by měl vypadat pravopis vhodný pro nové směřování našeho státu:

Tato země je průnikem Východu a Západu. [...] Český pravopis zachovává obě složky. Předně svoji slovanskost, promítající se svými diakritickými principy (háčky, čárkami) do většiny jazyků východoevropských, nejen slovanských, ale i baltských a ugrofinských. Naopak, jde-li o slova mezinárodní, chová se, na rozdíl od těchto jazyků, jako němčina, švédština atp.

Psaní *vize* či *prezident* však tuto rovnováhu vychýlilo a „znamenalo orientalizaci českého duchovního prostředí“, proto je žádoucí návrat ke starším podobám, který by měl

¹¹ „Za používání ukrajinského G bylo lze se dostat do gulagu – šlo prostě o to zlikvidovat v lidech jejich vlastní individuální a historickou paměť, aby se stali poslušnými nástroji integrace a asimilace“ (Marvan 1992). Řeč je zde o grafému <r>, používaném v ukrajinštině od roku 1619 pro označení vyslovovaného /g/, vyskytujícího se zejména v některých přejatých slovech (běžný cyrilský grafém <r> označuje v ukrajinštině vyslovované /h/). Mezi lety 1933 a 1990 bylo v Sovětském svazu užívání tohoto grafému zakázáno a udrželo se pouze v textech vzniklých v exilu (Shevelov 1993, 951; Bunčič 2024, 711–712).

„symbolisovat náš návrat do Evropy a do světa historické kontinuity a nepomíjejících jistot“ (Marvan 1992).

Alexandr Stich na tyto a podobné úvahy odpověděl článkem taktéž v *Literárních novinách*, jehož samotný název vyjadřuje nevoli nad tím, že je toto téma stále znovu otevíráno: *Dokolečka dokola – o tom českém pravopisu*. Stich v něm souzní jen s Vaculíkem – i podle jeho názoru „[z]ažíváme už po desetiletí inflaci velkých písmen, a to z důvodu velice komického“: „Příliš mnozí si myslí, že majíce velké písmeno, jsou něco víc.“ Tomuto tlaku nakonec částečně ustoupila i nově připravovaná *Pravidla*, a tím se vlastně podřídila Fideliiem doporučenému přirozenému vývoji a moratoriu na zásahy jazykovědců. Takovému přístupu k pravopisu ale Stich opět oponuje historickým exkurzem. Argumentuje v něm však ne zcela korektně, neboť odhlíží od zásadního rozdílu mezi moderní kodifikační praxí a značně variabilním předmoderním grafickým územím,¹² vytvářeným spíše písarskými a tiskařskými zvyklostmi než názory autorů jazykověreflexivních textů:

Už tisíc let se totiž pravopis v této zemi reguluje – od Konstantina a Metoděje přes anonymní tvůrce staročeských spřežkových soustav, traktát připisovaný Husovi, náměšťskou grammatiku z r. 1533 a grammatiku Jana Blahoslava, barokní jazykovědce a autory pravopisných příruček, grammatiky obrozenské, autory „Pravidel“, jako byli A. Pařízek a V. Hanka, obrozenské pravopisné reformátory atd., až po Gebauery, Šmilauery, Havráanky atd. (Stich 1993a)

Tento argumentační faul, tedy nepřihlížení k dobové společenské situaci a stavu jazykové kultury, mu ostatně Fidelius neopomene ve své odpovědi vytknout (1993b).

Svůj lepší vhled do problematiky ve srovnání s protivníky Stich dále zakládá na tom, že na pravopis nahlíží z více perspektiv než oni:

Mám tu výhodu, nebo spíš smůlu, že jsem se musel po léta zabývat pravopisnými věcmi profesionálně, teoreticky, a zároveň jsem se jako učitel, člověk zabývající se kulturou jazyka prakticky, a pak i jako korektor a redaktor dostával do situací zcela všedních, prozaických, z hlediska pravopisu životně syrových. To mi umožnilo vidět celou tu svízelnou záležitost z obou stran, nenazírat ji jen buď jako problém, o němž se pěkně medituje a na němž mohou předvádět své intelektuální mohutnosti, nebo jako záležitost čistě prakticistní.

Jakožto odstrašující příklad fideliovského neregulovaného pravopisu pak Stich znovu uvádí různíci se přístupy k psaní antických a biblických vlastních jmen či tendence lékařů, chemiků a techniků používat jiné než kodifikované podoby termínů. Okamžitě je všechny smete ze stolu jakožto motivované primárně pošetilou snahou dávat najevo vlastní důležitost, vykreslí chmurný obraz budoucnosti, ve které se o totéž budou snažit i *chauffeuři*, a uzavře: „Jak dětinské a komické, kdyby to nebylo tak truchlivě a životně vážné.“ Nedostatek jednoznačných pravopisných pravidel totiž podle něj nutně povede k protestům veřejnosti, jež se ale primárně obrátí proti lingvistům. Nevyhovující nová podoba *Pravidel*, která by byla výsledkem fideliovských a marvanovských návrhů, by totiž znamenala „malou pohromu“, neboť by nutně neobsahovala „něco paradigmatického, uchopitelného ve větších skupinách a celcích, nýbrž tříšť jednotlivin, výjimek, bleší cirkus

¹² O tom, že se standardní jazyky od úzu předchozích období a nestandardizovaných jazyků obecně liší „potlačením volitelné jazykové variability“ („the suppression of optional variability in language“), píší např. Milroy a Milroy 2000, 6.

samých ‚vyňatých‘ nebo ‚vyjmenovaných‘ slov, která bude nutno zvládat pamětně“. Jejich dopady by pak byly dalekosáhlé:

„Ta totiž budou po léta, možná desetiletí vstupovat dennodenně do života milionů lidí, není před nimi úniku, budou jimi zasaženi i ti nebožáčci ještě nenarození, kteří se nemohou bránit.“

I v tomto článku je tedy Stichova argumentace postavena především na historických paralelách (občas poněkud násilně připůsobených kýženému vyznění), na prezentaci sporů o pravopis jako specifického fenoménu české národní povahy (opět je zmiňován *furor orthographicus*), na zlehčování názorů protivníků jakožto subjektivních, nezodpovědných a sobeckých („všichni ti pravopisní estéti, šéngajsti, originální vynálezci, žongléři a exhibicionisti“), dovádění jejich návrhů ad absurdum (znovu se objevuje *conserva* a *aisthétiké*) a odmítání jejich argumentace jako omezené, neschopné vzít v úvahu potřeby jiných skupin uživatelů jazyka a ve svých důsledcích nebezpečné. A i když Stich uznává pravdivost některých protiargumentů, zároveň je odmítá jako nepodstatné:

Pravopis opravdu není jen jakási technologická soustava dohodnutých zásad a pokynů, jak graficky zaznamenat mluvenou řeč; jednak psaná (tištěná) podoba jazyka není jen jakýsi odvozený odraz řeči mluvené, jednak na pravopisnou soustavu se mohou navrstvovat různé významy a poukazy kulturní, emocionální, symbolické. Je v jistém ohledu i projevem i nositelem tradice, atd. Ale primárně je onou soustavou technologickou, tzn. musí, nebo alespoň měl by být něčím, co funguje bez větších poruch a na co vynakládáme tolik úsilí a času, kolik je nezbytné. Je možné tento pohled s opovržením označovat jako výraz snahy o „demokratizaci“ a „primitivizaci“ atd., ale je tomu tak: pravopis je primárně záležitostí funkční.

Stich dále odmítá nálepky spojující činnost kodifikátorů pravopisu s minulým režimem, hájí jejich roli a sebe představuje nejen jako odborníka, ale zároveň i jako člověka, který má zkušenost z praktického života, a proto vystupuje v zájmu „zástupů písčících“. Dovolává se proto jejich mínění:

„Ale apeluju na závěr na onu u nás dnes slavnou mlčící většinu, na šedou zónu uživatelů jazyka v jeho psané podobě, na studenty, učitele, redaktory, úředníky, veřejné pracovníky, knihovníky, techniky, atd. atd. O ně jde, a měli by dát najevo, co vlastně chtějí. [...] Pokud neprojeví nerealistické přání, aby se udělal pravopis co nejjednodušší, aniž by se přitom na něm něco měnilo, ujišťuji je, že se ti, kterým to náleží a kterým to bylo uloženo, budou snažit jim vyhovět.“ (Stich 1993a)

To je ovšem spíše rétorická figura než vážně míněný požadavek, protože podle výsledků průzkumu publikovaných před dvaceti lety Tejnorem (1969), na něž se Stich sám v minulosti odvolával, je právě takové nerealistické přání přesně to, co by většina veřejnosti pravděpodobně požadovala.¹³

V následujících měsících bylo v *Literárních novinách* uveřejněno několik textů reagujících na tento Stichův článek. Reakce Dany Svobodové potvrzovala obtížnost řešení

¹³ „Zhruba by se to dalo vyjádřit asi tak, že veřejnost by si přála, aby se pravopis zjednodušil, ale současně aby to nebylo příliš nápadné, aby se nezměnilo nic podstatného“ (Tejnor 1969, 284).

problému antických vlastních jmen (Svobodová 1993), dvoudílná odpověď Petra Fidelia (Fidelius 1993a, b) byla naopak silně polemická a v ironizaci protivníka si se Stichem rozhodně nezadala. Jelikož však Stich na žádnou z nich už znovu výslovně nereagoval, nebudu je na tomto místě podrobně rozebírat; na Fideliovu reakci ale příležitostně odkážu ve shrnutí v kapitole 3.4.

3.3 Po vydání *Pravidel* z roku 1993

I když bylo vydání nových *Pravidel* o několik let odloženo, bylo opakovaně avizováno a obsah změn byl v hrubých rysech znám pracovníkům vybraných institucí od roku 1988 a širší zainteresované veřejnosti od roku 1990 (srov. Bermel 2007, 155–162), vzbudilo ve své době nebyvalou smrš kritických vyjádření a proti nim zaměřených obranných reakcí.¹⁴ I v této době Stich sice občas zmiňoval konkrétní texty jako bezprostřední popud pro své články, v zásadě ale reagoval na veřejný spor jako celek. Vzhledem k vyhrcočnosti situace není překvapivé, že se jeho reakce částečně přesunuly na stránky *Lidových novin*, celostátního deníku s nesrovnatelně větším dosahem, než měly *Literární noviny*, a že jejich nadpisy i argumentace nabyly na emotivní naléhavosti.

V článku v *Lidových novinách* nadepsaném *Pravopisná Valpuržina noc: Zpolitizovaná kritika Pravidel nás vrhá do temnot* Stich konstatuje, že „pravopisná hysterie zachvacuje další a další občany“, neboť je to téma, „na němž lze bez nebezpečí manifestovat svůj společenský postoj, svou kulturnost, oddanost pravým hodnotám atd.“. Argumentace odpůrců *Pravidel* podle něj „poklesla pod úroveň bulváru“, je tedy třeba „ozvat se co nejdůrazněji, apelovat na zdravý úsudek všech uživatelů“, protože jinak hrozí odmítnutí *Pravidel*, což by výrazně zasáhlo jak jazykovou praxi, tak školní výuku. Jako text, proti němuž se chce výslovně vymezit, Stich jmenuje článek Antonína Kostlána s neméně emotivním názvem *Nad školním vydáním Pravidel českého pravopisu: Políček české kultuře a tradici*. V něm Kostlán na základě (často nepřesných nebo tendenčně interpretovaných) historických argumentů odmítá potřebnost úprav pravopisu sledujících změny ve výslovnosti a veškeré změny v českém pravopisu počínaje změnou <w> na <v> a <au> na <ou> v roce 1849 chápe jako podvolování se nátlaku politické moci; v posledních desetiletích „komunistické[ho] prznění pravopisu“ pak o něm rozhodoval samotný ÚV KSČ. U změn v psaní přejatých slov opakuje i Fidelem (1991, 6) před časem odmítnutý argument, že byly motivovány napodobováním transkripce do azbuky a slovakizací. Na rozdíl od Fidelia ale Kostlán tento tristní stav neklade za vinu vědcům, ti se na něm nepodíleli, jen připravovali podklady a „svými jmény známými v odborném světě pak poskytovali odbornou garanci za to, na čem se soudruzi usnesli“. Pokračování této služebnosti politické moci i v nejnovějším vydání *Pravidel* pak dokládá výrokem Zdeňka Hlavsy, který jako nositele spisovné výslovnosti jmenoval například prezidenta a premiéra (Čápková 1993); tímto odvozováním spisovné výslovnosti z politické sféry se podle něj dostáváme na úroveň nacistického Německa. Naopak udržování zápisu slov přejatých z řečtiny a latiny co nejbližší původní podobě je podle Kostlána základem vzájemného porozumění mluvčích různých evropských jazyků a zároveň stvrzuje „řecko-latinský základ západní kultury – té kultury, o které prohlašujeme, že jsme k ní vždy patřili“. „V době, kdy mani-

¹⁴ Bermel ve své knize pracoval s korpusem celkem 549 textů (2007, 178, 198–205).

festačně vyhlašujeme, že se vracíme do Evropy, nová *Pravidla českého pravopisu* nás od ní ještě více odtrhují.“ A co mohlo Stichovi, soudě podle obsahu jeho článků, vadit nejvíce – Kostlán apeluje na ministerstvo školství, aby své schválení *Pravidel* do výuky odvolalo (Kostlán A. 1993).

Stich vyvrací Kostlánovu argumentaci opět poukazy na to, že zásahy politické moci byly i za komunistického režimu slabé a náhodné a hlavně osobní, nikoli institucionální. Podoby jako *prezident*, *univerzita* byly prosazeny přes odpor dřívějšího komunistického establishmentu, ne kvůli němu, a představují pokračování principů zastávaných Janem Gebauerem, Josefem Zubatým a Vilémem Mathesiem:

Je možné tomu odporovat, tyto principy potírat – jak to čestně a důsledně dělá třeba K. Palek-Fidelius, – ale není slušné to konjunkturálně máčet do jakési nové ideologické omáčky. (Stich 1993b)

Celou tuto debatu tak Stich znovu prezentuje jako zástupnou, ale přesto neslušnou a potenciálně nebezpečnou pro Ústav pro jazyk český:

Všimněme si, že celý ten Valpuržin pravopisný tanec se točí kolem několika slov, a to slov přejatých. O desítkách jiných, opravdu svízelných pravopisných problémech je ticho po pěšině, ačkoli tam se skrývají skutečné a svízelné problémy. Oni pisatelé proti *Pravidlům* o nich totiž nevědí, o dějinách českého pravopisu a jeho teoretickém podkladu si nic nepřčetli a ani o tom nic vědět nechtějí – rušilo by to jejich obsedantní představy.

Sama sebe tedy Stich opět staví do pozice poučenějšího účastníka debaty, než jsou jeho odpůrci, a opět používá argument *aesthetikou*, *mathematikou*, *chauffeuem* a *posseurem* (či *poserem*). Základní tezí článku pak je, že „pravopis je pravopis“ a jeho politizací „budeme udílet políčky pravdě, zdravému rozumu, dobrým mravům a slušnosti“ (Stich 1993b).

Nemám tu dostatek prostoru, abych se podrobně věnovala všem reakcím na tento Stichův článek. Jen stručně proto zmíním, že hned následující den reagoval v *Českém deníku* Martin Daneš článkem *Posseur Stich*. Stichovi vyčítá zejména nevěcnou argumentaci. Neprotestuje proti přibližování zápisu přejatých slov výslovnosti, tvrdí ale, že podoby *renezance*, *režizér* nebo *konsenzus* neodrážejí spisovný výslovnostní úzus, nýbrž představují „kodifikaci pokleslé mluvy ulice“. Argumentuje také nedůsledností úprav – proč se tedy nemá psát i *dizident* nebo *Marz*?¹⁵ Na závěr obrací Stichovu výtku, že jeho protivníci nevědí nic o dějinách českého pravopisu, proti němu a vyčítá mu, že neví, že se ve francouzštině píše *poseur*, nikoli *posseur* (Daneš M. 1993).

Jen o dva dny později než Martin Daneš se proti Stichovu článku ohradil i František Kostlán v *Telegrafu* námitkou, že to nejsou kritici, kdo politizuje pravopis, ale že to naopak nové vydání *Pravidel* pokračuje v ideologizaci pravopisu. Kostlán tu kritizuje, že tomuto vydání nepředcházely konzultace s odbornou veřejností, a novou podobu *Pravidel* prohlašuje za „soukromou iniciativu několika jedinců“.¹⁶ Odpovědnost za toto

¹⁵ Tato výtka se v různých obměnách opakuje vícekrát, viz např. Kostlán A. 1993.

¹⁶ Tento argument se objevoval opakovaně a vycházel také z tehdy nezvyklé skutečnosti, že držitelem copyrightu nebyl Ústav pro jazyk český jako instituce, ale jednotliví členové autorského kolektivu (viz k tomu Bermel 2007, 188–191, 230–233).

tajněstkářství a za to, že vedení Ústavu neotevřelo k reformě pravopisu širší diskusi, při tom přičítá i Stichovi samotnému na základě tvrzení, že byl v době vytváření *Pravidel* předsedou Rady Ústavu a poradcem premiéra Petra Pitharta (Kostlán F. 1993).

Stich přímo na tyto odpovědi už nereagoval a k tématu pravopisu se znovu vyjádřil až v prosinci, poté, co vyšlo i akademické vydání nových *Pravidel* a dodalo debatě nový impuls. Zůstal věrný *Lidovým novinám*, nebylo to však tentokrát formou článku, nýbrž rozhovoru s Pavlem Janáčkem; už nadpis rozhovoru však jasně ukazoval, že pravopisná pravidla a spory o ně budou v zásadě jeho jediným tématem. Rozhovor hned na začátku opět naráží na fakt, že mnozí odpůrci nových *Pravidel* nejen věcně kritizují provedené úpravy, ale spojují je s politickým vlivem minulého režimu. Jmenován je tu Karel Oliva st., jenž *Pravidla* na závěr svého kritického článku v *Literárních novinách* prohlásil za „pohrob[ka] totalitního zpolitizování a z vulgarizování jazyka“ (Oliva 1993). Stich se podobně jako v předcházejících textech snaží zasazovat současný spor do obecného rámce a historického kontextu, mluví tedy nejprve o tom, jaký je vlastně účel *Pravidel*, historicky znovu odkazuje už na Konstantina a Metoděje či na jotisty a ypsilonisty a zdůrazňuje zejména technický charakter pravopisu a jeho účelnost pro usnadnění hladkého průběhu komunikace.¹⁷ Vyjadřuje lítost nad tím, že se v současnosti „pravopisnou otázkou podařilo takto rádobyhodnotově, ideologicky či dokonce politicky vyhrotil“, nepovažuje to ale za překvapivé, protože se to dělo i v minulosti. Znovu také opakuje, že změny z roku 1957 nebyly inspirovány představiteli tehdejšího režimu, nýbrž vycházely z přístupu uznávaných předválečných jazykovědců; důsledkem zásahu politiků byly naopak nedůslednosti v těchto úpravách. Ty, kdo počestování zápisu přejatých slov chápou jako vulgarizaci jazyka poplatnou minulému režimu, proto Stich opět obviňuje z nedostačného povědomí o vývoji pojetí této problematiky v rámci lingvistiky, z emotivního vyjadřování vlastního mínění a z neochoty naslouchat argumentům protistrany. Změn v nových *Pravidlech* je podle jeho názoru velmi málo a nejsou zásadní, vlastně je to jen dotažení některých detailů z *Pravidel* z roku 1957 a je otázka, jestli vůbec stálo za to kvůli tak malé úpravě nová *Pravidla* vydávat. Na otázku, zda jsou tedy nová *Pravidla* dobrá, odpovídá Stich ale spíš vyhybavě tím, že obsahují některé nedůslednosti, což je ale důsledkem složitosti soustavy, kterou popisují. Pokud však někdo radí lidem, aby je nepoužívali, chová se k nim podobně jako krysař v Hammeln: „Zavede je do velmi a zbytečně obtížných životních situací.“ Nově se v tomto rozhovoru Stich zastává i případů jako *renezance* nebo *diskuze*, jež dříve kritizoval – vysvětluje je přizpůsobením se většinovému úzu i kultivovaných mluvčích a říká, že cokoli jiného by byl „boj proti větrnému mlýnu“. Určitým rozdílem oproti předchozím článkům je i to, že zmírňuje dojem, že *furor orthographicus* je specificky česká záležitost. Říká, že trochu ano, ale ne tak úplně, protože podobné vzbuření vyvolala např. i reforma ruského pravopisu v šedesátých letech 20. století. Stálící Stichových textů o pravopise pak je argument, že zbytečně věnujeme příliš mnoho pozornosti pravopisu, a v důsledku toho se málo zabýváme tím, jaké obsahy

¹⁷ „A básník Karel Alois Vinařický, který byl ceremoniářem pražského arcibiskupa, tedy žádný revoluční mladík, psal do svého *Časopisu katolického duchovenstva* pohoršeným pánům farářům: Bratři, nejde o politiku, nejde o Boha, nejde o dynastii. Jde o pravopis! Když pak vášně opadly, začali postupně všichni dobrovolně psát ‚cizí‘ – bylo to totiž rozumné a účelné“ (Stich 1993c). Nedodává ale, v čem konkrétně je psaní *cizí* rozumnější a účelnější než *cyzý*.

tím pravopisem zapisujeme, tedy například že nám nevadí, že nemáme dostatek kvalitních překladových a výkladových slovníků (Stich 1993c).¹⁸

Poslední Stichův článek věnovaný pravopisné reformě vyšel v únoru 1994 v *Literárních novinách*, vrátil se tedy k poněkud užšímu publiku. Stich si tu opět bere na pomoc historickou paralelu a opět ji vtěluje už do titulku. Vavřinec Lebeda, který v článku promlouvá a který na přelomu 19. a 20. století v časopise *Švanda dudák* údajně artikuloval¹⁹ svůj velmi originální pohled na dobový pravopis, slouží jako alter ego těch kritiků nových *Pravidel*, zejména Petra Fidelia a Michala Ajvaze (Ajvaz 1993b; Fidelius 1993c),²⁰ již taktéž v *Literárních novinách* na konci roku 1993 polemizovali s článkem Miroslava Červenky (Červenka 1993). Ten byl ovšem sám polemikou s jen o málo starším článkem Michala Ajvaze (Ajvaz 1993a). V něm Ajvaz (1993a) proti reformě namítá, že jí zaváděný pravopis je nejen šeredný, ale i nefunkční, neboť narušuje strukturovanost slovní zásoby, „určitý geneticky založený řád, který zpřehledňuje vztahy mezi slovy a vede nás při chápání významu dosud neznámých slov“. Nový pravopis „naopak sugeruje falešné souvislosti – a ve svých důsledcích tak užívání jazyka dost závažně komplikuje“. Stich tu tak vstupuje jako další účastník do probíhajícího dialogu, točícího se kolem otázky, zda je grafický záznam slov organickou složkou jejich živého, mnohvrstevnatého významu, a pravopisná reforma tedy tento význam zásadně ochuzuje, anebo zda jde u některých těchto významových vrstev o pouhé subjektivní konotace, jež patří do sféry nehmotné složky jazyka a jejichž hra se může stejně dobře, a možná i lépe rozvíjet bez přímého ukotvení v pravopise. Ajvaz (1993b) označuje ono první pojetí za organické a konzervativní, druhé za technické a funkcionalistické a Fidelius (1993c) k tomu dodává, že se tu jedná opravdu o dvě různá pojetí jazyka, a tedy i pravopisu, z nichž žádné však není lepší či oprávněnější a obě mají stejně daleko k „nadosobní závaznosti“, protože nejde o otázku přísně vědeckou, nýbrž o postoj, mínění, hodnocení. Z toho důvodu je pro něj problematický přístup Miroslava Červenky (jakožto zástupce obhájců reformy a obecněji stoupenců pražského strukturalismu), neboť údajně nebere argumenty protistrany vážně a svůj názor prezentuje jako „Jediné Pravé Vědění“. To vede k násilí na zastáncích jiných pohledů, projevivším se podle Fidelia i podle Ajvaze (1993a) „radikálním omezením dosud platného systému dublet“. Zastánci reformy si tak „osobují právo zakazovat těm, kteří jejich pojetí jazyka nesdílejí, aby si psali po svém“ (Ajvaz 1993a), ubírají jim „potřebný prostor pro legitimní stylovou diferenciaci“, a chovají se tak nejen nedemokraticky, ale přímo protidemokraticky (Fidelius 1993c).

Stich při obhajobě Červenky a *Pravidel* využívá, jak jsme už několikrát viděli, svoji schopnost nahlížet na dějiny českého pravopisu v delším časovém horizontu než jeho oponenti a argumentuje opět historicky:

Soud p. Ajvaze lze shrnout asi takto: v pravopisu se nemá a nesmí měnit nic, „protože i grafická podoba slova je prostoupena významem, a jakákoli změna grafiky nás tedy o významy ochuzuje“. To je ovšem malér první třídy, český pravopis se totiž mění už nejmíň sedm set

¹⁸ Stich se tu zmiňuje o neexistenci dobrého polsko-českého slovníku. Proti tomu se v *Lidových novinách* ohradil Karel Oliva st. poukazem na existenci svého slovníku, který, ač původně dokončen už roku 1971, v době vydání těchto článků stále čekal na vytištění (Oliva 1994).

¹⁹ Ve skutečnosti se za tímto pseudonymem skrýval spisovatel Ignát Herrmann.

²⁰ Tyto dva texty vyšly shodou okolností téhož dne jako Stich 1993c.

let, neděláme tedy po staletí nic jiného, než že přicházíme ze své hlouposti a svévolnosti o významy. (Stich 1994, 4)

Dále Stich odkazuje na proměny českého pravopisu od primitivního přes diakritický, změny během raného novověku i obrozenské opravy a svou argumentaci podpírá i ukázkou jedné ze staročeských veršovaných legend psané starším spřežkovým pravopisem, kterou porovnává s její transkripcí do současného pravopisu. Ve vztahu k Ajvazovu anti-reformismu zmiňuje dále pravopisné idiosynkrazie v prózách J. S. Machara a shrnuje:

[O]bojí je zajímavé jako projev básnické psýchy a individuálních schopností spisovatelů prožívat jazykové dění, je však zcela nepodstatné a hrubě zavádějící, ba škodné, pokud jde o jazykové dorozumívání písemnou formou, čili „dobropisebností“, jak říkával Lebeda. (Stich 1994, 5)

Fideliiovi Stich naopak vyčítá údajnou obsesi pravopisnou kauzou, neustálé opakování, „že v pravopisu si má každý dělat, co chce“, a neochotu odpovídat na námitky protivníků. Jako v předchozích textech, i tady se Stich staví nejen do role znalce historického vývoje, ale zejména do role mluvčího naprosté většiny národa – rozhodující jsou pro něj „žáci, studenti, učitelé, redaktoři, korektoři, úředníci a všech těch ostatních deset milionů obyvatel, když se odečtou hlasitě agresivní pravopisní publicisti“. Poselstvím článku pak je již několikrát vyjádřené přesvědčení, že pravopis a spory o něj jsou cosi nedůležitého, druhořadého, neboť „grafický plán jazyka je svou povahou prvotně věc formy“, že v jazyce záleží na úplně jiných věcech, jimž se (i) pro pravopisné hádky nedostává dostatečné pozornosti:

Čas nenávratně utíká, a já bych to chtěl využít pro hledání i vykládání jazykových, slohových, literárních a vůbec duchovních hodnot. Obsese poněkud „scurilní a patologické“, jimiž se naše české debatní pravopisné luhy zatím hemží, v tom zatím brání. To, co se tu o pravopisu píše, nejsou už labutí písně, to je přímo zpěv páví. A přitom, přes všechnu „pauzetickou rhetoriku“, je to pohled na jazyk z „perspectivy“ žabí. (Stich 1994, 5)

I tento Stichův článek si vysloužil reakci z pera Petra Fidelia (1994). Autor v ní ale v zásadě jen znovu opakuje argumenty uváděné už dříve. Možná i proto na ni Stich už dále veřejně nereagoval.

3.4 Shrnutí: Stich jako polemik ve sporech o pravopis²¹

Ve svých textech o pravopisu Stich několikrát opakoval, že je to podle něj v zásadě nepodstatné téma, kterému se věnuje jen z donucení. Tomu by se zdál nasvědčovat i fakt, že většina jeho článků reagovala na nějaký jiný text. Avšak to, s jakou polemickou vervou se do diskusí o pravopisu pouštěl, ukazuje, že to pro něj zřejmě zas až tak nedůležité téma nebylo.

Z toho, které články si Stich zvolil jako předmět své kritiky, je evidentní, že za hodné reakce považoval zejména nepřesné či nesprávné historické a ideologizující argumenty.

²¹ O výstavbě Stichových publicistických textů a typických jazykových prostředcích v nich používaných pojednali z funkčněstylistického hlediska Mrázková a Homoláč 2024.

1990

31. 5. + 7. 6. Hausenblas, O. (1990a, b). O jazykovou kulturu svobodných lidí. *Literární noviny*.
13. 8. Tyl, J. (1990). Ať žije president! *Lidové noviny*.
13. 9. Stich, A. (1990). Ať žije český furor orthographicus. *Literární noviny*.

1991

24. 1. Fidelius, P. 1991. Pravopis v objetí reformistů. *Literární noviny*.
? *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*.

1992

3. 12. Fidelius, P. 1992. Blýská se na lepší časy? *Literární noviny*.
Vaculík, L. 1992. Psaní velkých písmen. *Literární noviny*.
Marvan, J. 1992. Nový pravopis - pro nový stát? *Literární noviny*.

1993

7. 1. Stich, A. 1993a. Dokolečka dokola - o tom českém pravopisu. *Literární noviny*.
25. 2. Svobodová, D. 1993. (Ad: Alexandr Stich: Dokolečka dokola). *Literární noviny*.
25. 3. + 1. 4. Fidelius, P. 1993a, b. O přirozenosti a nepřirozenosti v pravopise (dokolečka dokola). *Literární noviny*.
24.-30. 5. Čápková, H. 1993. Vyšla Pravidla českého pravopisu. *Respekt*.
11. 6. Kostlán, A. 1993. Nad školním vydáním Pravidel českého pravopisu. *Telegraf*.
23. 7. Stich, A. 1993b. Pravopisná Valpuržina noc. *Lidové noviny*.
24. 7. Daneš, M. 1993. Posseur Stich. *Český deník*.
26. 7. Kostlán, F. 1993. „Zvoňte na poplach, stavte barikády...“. *Telegraf*.
15. 9. Daneš, F. 1993. Na okraj nových Pravidel českého pravopisu. *Vesmír*.
14. 10. Ajvaz, M. 1993a. Písmena a smysl. *Literární noviny*.
Nuska, B. 1993. Kdyby ta Pravidla. *Literární noviny*.
11. 11. Červenka, M. 1993. Pravopis a přidružené významy slova. *Literární noviny*.
9. 12. Oliva, K. 1993. Pravidla českého pravopisu - opus posthumum. *Literární noviny*.
16. 12. Fidelius, P. 1993c. Labutí píseň normalizace. *Literární noviny*.
Ajvaz, M. 1993b. O těle a duši slov (Ad Miroslav Červenka). *Literární noviny*.
Stich, A. 1993c. Nejde o Boha, jde o pravopis! *Lidové noviny*, příloha *Národní* 9.

1994

28. 1. Oliva, K. 1994. Nejde o Boha, jde o pravopis! Z dopisu Karla Olivy. *Lidové noviny*.
24. 2. Stich, A. 1994. Vavřínek Lebeda o orthographické dobropýsebnosti. *Literární noviny*.
14. 7. Fidelius, P. 1994. Cizí slova: Usus a kodifikace. *Literární noviny*.

Obrázek 1 Časová posloupnost textů zapojených do pravopisné debaty počátku devadesátých let, o nichž pojednávám v tomto článku. Šipky vyznačují, na které starší texty zapojené do debaty se v daném článku výslovně odkazuje.

K polemické odpovědi ho často vyprovokovalo to, co označoval za politizaci pravopisu, tedy spojování novějších pravopisných úprav (a strukturalistického přístupu ke kodifikaci pravopisu vůbec) s totalitním režimem. Jako protiargument používal nejčastěji odkaz na to, že kořeny kodifikace z roku 1957 a na ni navazujících úprav z roku 1993 tkví už v předválečné, a dokonce i předstrukturalistické české jazykovědě.²² To mu zároveň sloužilo k tomu, aby mohl mlčky přejít fakt, že se funkčněstrukturalistické přístupy opravdu v některých rysech shodovaly s přístupy poválečného společensko-politického systému, byť vyrůstaly z jiných, odborných východisek.²³ Svou pozici Stich, ale stejně tak např. i Červenka, zároveň představoval jako odbornou a apolitickou. To mu vytkl v *Literárních novinách* Bohumil Nuska v reakci na článek *Pravopisná Valpuržina noc*. Upozornil zde na to, že Stich *Pravidla* hájí a „varuje před jejich ‚zpolitizovanou kritikou‘“, avšak „takovéto pojmenování diskuse (diskuze) tabuizuje argumenty odborníků nelingvistů a obratně je diskvalifikuje na úroveň námitek ne dosti odborně fundovaných“. Podle Nusky totiž diskuse o pravopisu není čistě odborná lingvistická záležitost, protože se týká všech občanů a zejména „příslušníků inteligence, publicistů, literátů, umělců výtvarných i vědců všech oborů“. V pozadí přístupů všech aktérů, lingvisty nevyjímaje, jsou tedy dle jeho názoru opravdu „otázky cum grano salis ‚politické‘ či spíše ‚kulturněpolitické‘“ (Nuska 1993). Podobně Ajvaz (1993b) namítá Červenkově (1993), že „[n]eutralita a transparence jakéhokoliv normalizovaného pravopisu je ilusí z toho důvodu, že s každým způsobem psaní se do slov vtěluje určité pojetí jazyka, kterým je kodifikace nesena“, a vytýká mu, „že se tu vydává za neutrální a transparentní něco, co takové ve skutečnosti není, a že je tu na základě této fiktivní transparency vznášen nárok na privilegovanost“.

V polemice se Stich obvykle staví do pozice člověka, který má na pravopis komplexnější náhled než jeho oponenti, jak díky svému bohemistickému i všeobecnému vzdělání, tak díky svým praktickým životním zkušenostem. Toto obojí naopak svým oponentům většinou upírá. V článku z roku 1990 svého protivníka vykresluje jako člověka, který ke klasickému vzdělání vzhlíží, ale v důsledku toho, že se mu jej nedostalo, vlastně zastává velmi podobné postoje jako ti, jimiž jakožto nevzdělanci pohrdá. Je tu tedy jistý para-

²² O tom, že se o změnách v psaní <s>/<z> v přejatých slovech uvažovalo už při přípravě *Pravidel* z roku 1922, se v diskusi z roku 1993 asi nejpodrobněji zmiňuje František Daneš (1993). Odkazuje na článek v *Naši řeči* z roku 1921 s názvem *Reforma českého pravopisu*, v němž členové tehdejší pravopisné komise v čele s Josefem Zubatým navrhovali nejen odstranění zbytků zdvojených souhlásek v přejatých slovech (včetně <ss>, např. *komise* místo *kommissie*), ale i současnou změnu psaní intervokálního <s> vyslovovaného jako [z] na <z> (a to i v později tak diskutovaných případech, jako je *filozofie* nebo přípona *-izmus*; Zubatý et al. 1921). Kromě přiblížení pravopisu výslovnosti tu jako argument sloužil i odkaz na to, že se takto počestně mnohá slova psala ještě na začátku 19. století, spíš než inovace by to tedy byl návrat ke staršímu stavu. První návrh byl v *Pravidlech* z roku 1922 skutečně realizován, druhý nikoli, což posléze vedlo k tendenci vyslovovat [z] i ve slovech, kde bylo původně <ss>, jako *diskuse* nebo *renesance* (srov. Bermel 2007, 112–113, 130). V tomtéž článku z roku 1921 se mluvilo i o potřebě sblížovat český pravopis s pravopisem jiných slovanských jazyků. Obojí lze tedy opravdu jen stěží považovat za politicky motivovanou snahu o rusifikaci češtiny, jak to chápali odpůrci reformy z roku 1993.

²³ V souvislosti s reformami pravopisu a jejich kredibilitou u veřejnosti na to upozorňuje i Bermel 2007, 125: „We have already seen that functionalism, crucially, embraced the notion of a regulated and centralized language bureaucracy, in line with the top-down models of control imposed by the new communist government.“ Zásadním styčným bodem mezi funkčním přístupem k jazyku a totalitním režimem podle něj bylo následující: „In other words, instead of merely observing a system and describing it, functionalists were invited to imagine or project an ideal system of functions and create the conditions for it to exist“ (Bermel 2007, 121).

dox: Ačkoli tu Stich vystupuje jako zastávce neelitních uživatelů jazyka (cituje z Viléma Mathesia: „Příčí se mi všechno umělé udržování jazykových zvláštností, které nemají jiný smysl než ten, že se jimi lidé třídí na ty, kteří prošli latinskými školami, a ty, kteří jimi neprošli“, Stich 1990, 7), činí tak z poměrně elitářské pozice toho, komu se dostalo důkladného vzdělání, a názory těch, kdo toto štěstí neměli, odmítá jako irelevantní. Důraz na praktickou roli pravopisu pro běžné uživatele a hledisko „dolních deseti milionů“, argumentace historickým vývojem (vesměs výrazně poučenější než u protivníků, byť ne vždy zcela korektní) a dovádění protiargumentů ad absurdum jsou dalšími stálými složkami jeho textů. V zájmu polemické účinnosti se však i on občas nebezpečně přibližuje argumentačním faulům – Fidelius tedy nemá úplnou nepravdu, když mu vyčítá, že mívá tendenci předstírat nepochopení protivnickovy argumentace a „vytvářet umělá nedorozumění“, vynakládat „obrovskou námahu, aby zesměšnil ideál, který nikdo nezastává“ (1994), či použít k diskreditaci cizího názoru „nějakou lacinou karikaturku“ (1993a).

Z představených textů je zároveň zřejmé, že se Stichův postoj k pravopisu během jeho odborné kariéry v zásadě neměnil: zůstával pevně zakotven v pražském strukturalismu se všemi jeho silnými i slabými stránkami. I když Stich podle svých slov nebyl zcela spokojen s podobou *Pravidel* tak, jak byla v roce 1993 vydána,²⁴ rozhodl se je bránit, a to zejména proto, že zpětné odmítnutí jednou vydané a schválené příručky považoval za obrovské nebezpečí pro hladké fungování redakční, publikační a zejména školské praxe.²⁵ Tento postoj však nebyl ani mezi lingvisty zdaleka samozřejmý – i přímo z katedry, na které Stich působil, se ozval hlas k *Pravidlům* značně kritický,²⁶ upozorňující mimo jiné na to, že „pravopis má i svou hodnotovou stránku“ (Šimandl 1993, 64).

4. Místo závěru: Pravopisné spory prizmatem (historické) sociolingvistiky

Cílem této závěrečné části je nahlédnout na různé postoje k pravopisu a jeho reformě, představené v předcházejícím textu zejména na příkladu sporu o *Pravidla* z roku 1993,²⁷ optikou vybraných novějších sociolingvistických přístupů.

Někteří účastníci popisovaného sporu zdůrazňovali, že jim primárně nejde o pravopis, ale o rozdílné pojetí role (psaného) jazyka v sociokulturním a sociopolitickém životě národního společenství. Dobře to ilustruje Stichova polemika s Fidelielem. Oba tvrdí, že

²⁴ „[J]á, i když přísambůh, leccos v těch *Pravidlech* z roku 1993 rád nevidím, a zase tam nevidím leccos z toho, co bych tam vidět chtěl, budu podle nich psát“ (Stich 1994, 5).

²⁵ Svou roli ve Stichově loajalitě k novým *Pravidlům* patrně sehrál i fakt, že se na jejich vzniku částečně podílel jako konzultant (viz Bermel 2007, 162; Hlavsa et al. 1993, 5) a původně do nich měl i zpracovat kapitolu věnovanou psaní antických jmen (Stich 1993a).

²⁶ Na analýze školního vydání *Pravidel*, z níž článek vychází, však kromě Šimandla pracovalo pět dalších pracovníků katedry, dá se proto předpokládat, že článek mluví přinejmenším částečně i za ně. Podle Šimandlovy ústní vzpomínky, zaznamenané Bermelem (2007, 157–158), se v tomtéž roce konalo i představení pravopisných změn v rámci Kruhu přátel českého jazyka, kde byla *Pravidla* podrobena zdrcující kritice. Reformu nepodpořil ani tehdejší vedoucí této katedry Oldřich Uličný, ani někteří další lingvisté z jiných pracovišť, např. Jarmila Panevová nebo Petr Sgall (Bermel 2007, 162, 168, 283).

²⁷ Podrobně o něm viz Bermel 2007.

specifikem českého národa je, že trpí jakousi „pravopisnou nemocí“,²⁸ každý ji ale vidí v něčem jiném: Stich ve vášnivém odporu i proti drobným pravopisným reformám, Fidelius v neustálých úpravách kodifikace, které v uživateli vzbuzují pocit, že jsou někým manipulováni, většinou se však neodvažují protestovat, protože se dosud „docela nezba-
vili všeobecně zakořeněného předsudku, jako by správa věcí pravopisných legitimně pat-
řila do rukou odborníků“ (Fidelius 1991, 6). U motivací změn v psaní přejatých slov se Fidelius se Stichem věcně v zásadě shodují, přístupu kodifikátorů však každý z nich při-
pisuje zcela jiné hodnotící znaménko. Ani podle Fidelia totiž při počesťování nejde „o žád-
ný import ze stalinského Ruska; to by ještě nebylo tak zlé, v takovém případě bychom
nyní mohli cizí jho snadno setřást. Skutečnost je horší, protože jde o nemoc domácího
původu: o starý český reformismus“ (Fidelius 1991, 6).²⁹ Ten vychází ze služebného chá-
pání pravopisu a jeho vyčleňování mimo jazyk samotný:

[M]yšlenka cílevědomé racionalizace pravopisu stojí a padá s předpokladem, že pravopis
je věc čistě technické povahy: dohodnutý soubor „transformačních pravidel“ umožňujících
přechod mezi mluveným a psaným jazykem, tedy něco jako systém dopravních značek.
Odtud logicky vyplývá požadavek maximální jednoduchosti, jednoznačnosti a snadné osvo-
vitelnosti. (Fidelius 1991, 6)

Pro Fidelia však hodnota pravopisu nespočívá v co největší logičnosti, důslednosti
a jednotnosti, nýbrž v jeho historické kontinuitě, „právě v tom, že se tak dlouho píše“.
(Moderní) pravopisná tradice podle Fidelia tvoří jeden celek, z něhož nelze jednotlivé
prvky libovolně vyjmát a měnit, „nechceme-li rozrušit ustálený grafický obraz jazyka“
(Fidelius 1991, 7). Lingvistika by proto měla pravopis poznávat a popisovat, ne už ale
opravovat a racionalizovat. Jinak řečeno, kodifikace by se neměla snažit usměrňovat při-
rozený vývoj úzu a pokoušet se „dekretovat jednotné psaní tam, kde usus přirozeným
vývojem k jednotě nedospěl“, neboť je to nejen škodlivé, ale hlavně marné, bez šance na
přijetí celým jazykovým společenstvím (Fidelius 1994). Fidelius (1993c) tak strukturalis-
tům vyčítá, že se dopouštějí „jazykového inženýrství“, neboť „se domnívají být oprávněni
normu určovat a výsledky své normalizační práce samozřejmě považují za ‚nadosobně
závazné‘“, a v důsledku toho „[z] původních ‚pomocníků‘ při tvorbě spisovné normy se
vyklubali suverénní ‚plánovači‘, kteří si pod záminkou nepostradatelnosti teoretických
zásahů vytvářejí normu sami, totiž k obrazu svému, aniž se vůbec namáhají zjistit skuteč-
ný stav usu“.³⁰ Zatímco tedy Stich nahlížel v tradici pražské školy na pravopis primárně
jako na „technologickou soustavu“, jejímž hlavním úkolem je fungovat bez poruch, Fide-
lius měl před očima (poněkud zjednodušeně viděný) ideál angličtiny či francouzštiny
s jejich grafikou konzervující dávno minulý stav výslovnosti, a tím udržující kontinu-
itu psaného jazyka navzdory proměnám jazyka mluveného. Totéž chtěl Fidelius i pro

²⁸ Srov. k tomu též Bermel 2007, 212–213.

²⁹ Ve své protireformistické argumentaci Fidelius (1991, 7) neváhá sáhnout ani k argumentačnímu faulu šikmých ploch: „Jenomže cizí slova netvoří žádnou izolovanou doménu, je to nedílná součást českého lexika, a dáme-li zde volnou ruku reformistům, umírněným, těžko se pak budeme bránit náporu radikálů v oblasti slov domácích. Neboť logika reformismu je taková, že méně důslední podléhají nakonec těm důslednějším.“

³⁰ Přezíravý postoj strukturalistů k úzu, jejich přesvědčení o znalosti směru vývoje normy a snahu vy-
užívat kodifikaci k urychlování vývoje úzu kritizuje také Ajvaz 1993b.

češtinu, jejíž historii před národním obrozením ovšem ahistoricky dával stranou jako mrtvou, k moderní češtině nepřináležející, což mu umožňovalo k ní nepřihlízet. Naopak Stich vždy vnímal dějiny psané češtiny v jejich celku, od prvních dochovaných pramenů, a chápal je tedy nutně jako podléhající i výrazným změnám, často motivovaným snahami o racionalizaci a systematizaci dávno před vznikem kteréhokoliv z problematických moderních politických systémů. Z jeho pohledu tedy nedávalo smysl konzervovat stav pozdního 19. století, který sám byl výsledkem mnoha změn nastalých dávno po tom, co se grafická podoba obou výše jmenovaných západoevropských jazyků v základních rysech ustálila.

Právo na percepci sociokulturních významů psaného jazyka přiznává Stich pouze básníkům a spisovatelům. Podle něj je to „projev básnické psychy a individuálních schopností spisovatelů prožívat jazykové dění“, a kritizuje proto, že „[p]ravopis se P. Fideliovi stal jakýmsi postojovým, popřípadě i stranickým odznakem“ (Stich 1994, 5). Stich si je samozřejmě vědom toho, že k takovýmto situacím docházelo i v minulosti (sám ostatně několikrát zmiňuje spor jotistů s ypsilonisty), chápe je ale jednoznačně negativně, jako jakousi nešťastnou úchylku, ideologizaci a politizaci pravopisu, které je třeba a je možno se vyvarovat. „Obyčejných“ uživatelů jazyka se to navíc netýká, těm hlubší prožitky spojené s pravopisem nejsou přiznány. Přestože i sám Stich připisuje pravopisu i určité kulturní významy, jak je vidět z jeho celoživotního zájmu o problematiku psaní antických jmen, chápe je výrazně jinak: Kulturně prospěšné je podle něj ne to, co na sebe upoutává pozornost, ale to, co umožňuje co nejhladší komunikaci, tedy co funguje natolik dobře, že je to samo pro uživatele „neviditelné“.

Tento postoj k pravopisu dovedl Sticha, stejně jako autory *Pravidel* a další obhájce pravopisné reformy z roku 1993, k tomu, že se jim námitky oponentů jevily (nebo je alespoň v polemice tak prezentovali) jako idiosynkratické, subjektivní, ba nesmyslné a nepochopitelné. Stalo se jim, jak už tehdy podotkl Šimandl (1993, 64), že „především podcenili sociolingvistickou stránku nových úprav“. Mnozí lingvisté zakotvení v sociolingvistice (případně lingvistické antropologii nebo analýze diskurzu) totiž dnes pravopis nepovažují za neutrální soubor technických konvencí pro převod mluveného jazyka do psané podoby, nýbrž naopak za tu součást jazyka, která je nejvíce vystavena mimojazykovým vlivům, a i proto může být nositelem mnoha sociálních, kulturních a politických významů. Například podle Hany Rutkové a Paula Rösslera (2012, 213, 229) „má pravopisný systém přirozeného jazyka (pokud [daný jazyk] ho [tento systém] má) více či méně složité vzájemné vztahy s fonologií, morfologií, syntaxí a lexikem, stejně jako se sémantikou a pragmatikou tohoto jazyka“ a zároveň „více než kterýkoli jiný aspekt jazyka obvykle bývá ovlivněn vnějšími faktory, jako je jazykové plánování, jejichž výsledkem jsou vědomé změny (*change from above the level of consciousness*)“. A tyto vlivy bývají posilovány tím, že „se v procesu budování národa z pravopisu národního jazyka stala politická záležitost“.³¹ Laura Villa Galán (2023, 595) chápe každý konkrétní stav pravopisu jako „výsledek historických zápasů mezi společenskými aktéry s různými politickými

³¹ „The orthographic system of a natural language (if it has one) has more or less complex interrelations with the phonology, morphology, syntax, and lexicon, as well as the semantics and pragmatics“, „orthography, more than any other aspect of language, is likely to be influenced by external factors such as language planning which impose change from above the level of consciousness“, „[w]ith the process of nation-building, the orthography of a national language became a political concern.“

programy a různou mírou moci ovlivňovat výsledky [těchto] debat“.³² Jednotlivé pravopisné systémy jsou pro ni „praktické a symbolické nástroje strategicky využívané k prosazování a udržování určitých sociálních identit nebo politicko-ekonomických systémů či k odporu vůči nim“, a to přesto, že „sociopolitické dopady pravopisných voleb nejsou nutně vědomé a ideologická povaha pravopisu zůstává ve skutečnosti většinou lidí nepovšimnuta a nezpochybněna“ (Villa Galán 2023, 580).³³ Bambi B. Schieffelin a Rachelle Ch. Doucet (1994, 176) pak zdůrazňují, že v pravopisných otázkách jde „zároveň o to, jak se mluvčí chtějí definovat sami mezi sebou, a o to, jak se chtějí reprezentovat jako národ“. V odkazu na známý Andersonův koncept (česky 2008) píšou, že „se v ortografické volbě ve skutečnosti jedná o „představování si“ minulosti a budoucnosti společnosti“.³⁴ Podobně i Marco Condorelli (2022, 152) vychází z toho, že „pravopis je ústředním prvkem v ideologickém a symbolickém vytváření společnosti a jazyků“.³⁵

Podle Gerharda Augusta (2004, 646) je ortografie „mnohem víc než jen technika správného psaní; je to viditelný projev gramotnosti. V něm se symbolicky a ověřitelně zvěčňuje schopnost písemné komunikace, ovládnutí psaného jazyka, doklad školního vzdělání a účast na kultuře.“³⁶ Schopnost ovládat pravopis je podle tohoto pojetí tedy v bourdieuovském smyslu kulturní (v tomto případě lingvistický) kapitál, nástroj sociální diferenciací (Jacobs 1997, 108; August 2004, 649). Není proto překvapivé, že uživatelé na změny pravopisu (a to zejména takové, které legalizují široce známé dřívější „chyby“) reagují negativně. Jak ukázal např. předběžný průzkum před plánovanou reformou nizozemského pravopisu, provedený roku 1988, odpor proti zjednodušování a radikálnějších změnám obecně je tím vyšší, čím větším kulturním kapitálem v tomto směru určitá skupina disponuje, neboť cítí potřebu ho bránit – je tedy vyšší mezi lidmi s vyšším vzděláním a mezi jazykovými profesionály (Jacobs 1997, 107–108). Podle Jacobse (1997, 116) se tudíž každý pokus o reformu pravopisu téměř jistě setká s rezistencí ze strany jazykových profesionálů, protože ti mají jasný zájem na jeho zachování v nezměněné a nezjednodušené podobě. Bouře kolem reformy českého pravopisu z roku 1993 byla v tomto směru tedy poměrně typickým příkladem.³⁷

Vzhledem k pluralitě přístupů ke zkoumání vztahu jazyka a společnosti lze spory o pravopisné reformy zasazovat do různých teoretických explanačních rámců. Vzájem-

³² „[T]he result of historical struggles between social actors with different political agendas and different amounts of power to influence the outcomes of the debates.“

³³ „[P]ractical and symbolic tools strategically used to impose, maintain or resist particular social identities or politico-economic orders“, „the sociopolitical effects of orthographic choices are not necessarily conscious and, in fact, the ideological nature of orthography is unnoticed and uncontested by most people.“

³⁴ „[H]ow speakers wish to define themselves to each other, as well as to represent themselves as a nation“, „orthographic choice is really about ‘imagining’ the past and the future of a community.“

³⁵ „[O]rthography is a core element in the ideological and symbolic production of societies and languages.“

³⁶ „Orthografie ist viel mehr als die Technik des richtigen Schreibens; sie ist der sichtbare Ausdruck der Literalität. In ihr verdinglichen sich symbolhaft und nachprüfbar die Fähigkeit zur schriftlichen Kommunikation, die Beherrschung der geschriebenen Sprache, der Nachweis schulischer Bildung und die Teilhabe an Kultur.“

³⁷ Srov. k tomu Bermel 2007, 217–218, 294. Autoři *Pravidel* z roku 1993 sice na začátku předmluvy k jejich akademickému vydání uvedli, že „[z]načná část naší veřejnosti posuzuje znalost pravopisu jako viditelný projev vzdělání člověka“ (Hlavsa et al. 1993, 5), evidentně ale příliš nepočítali s tím, jaké důsledky to bude mít pro ochotu veřejnosti pravopisné změny přijmout.

né nepochopení argumentace názorových oponentů je možno například považovat za střet dvou nebo více (post)foucaultovsky chápaných diskurzivních polí: Pokud platí, že každý z diskurzů funguje jako zdroj autority pro výroky, jež jsou v jeho rámci proneseny, pak argumenty, které jsou v rámci jednoho diskurzivního pole zcela logické a přijatelné, působí v jiném nepatřičně a nesmyslně (Eira 1998, 174).³⁸ Častější je však nahlížení na tyto spory jako na jazykověideologické³⁹ debaty, tedy místně a časově specifické debaty, v nichž se jednotliví sociální aktéři (ideologičtí brokeri) prou o povahu a funkci jazyka, a tím se podílejí na produkci a reprodukci konkurenčních jazykových ideologií (Johnson 2005, 4–5).⁴⁰ Na těchto debatách, vyvolávaných pravopisem jakožto „účinným nástrojem sociopolitické mobilizace“, tak lze velmi dobře „analyzovat nejazykovou dimenzi jazykových otázek“, tedy „provádět hlubší zkoumání politických projektů, sociálních struktur, otázek identity a kulturních praktik, které jsou v sázce, když dojde k pravopisnému konfliktu“ (Villa a Vosters 2015, 201).⁴¹ V žádné jazykové debatě totiž, jak píše Villa Galán (2023, 589), „proti sobě nestojí pravopisné principy, ale spíše jednotlivci a skupiny jednotlivců se svými konkrétními společenskými pozicemi, politickými zájmy, spolenectvími a podobně“.⁴² Tomuto pojetí se blíží i Bermel (2007), jenž chápe reformu českého pravopisu z roku 1993 jako jeden z projevů jazykové regulace a jazykového plánování a věnuje pozornost zejména různým institucím a společenským skupinám, jež byly aktivními i pasivními účastníky pravopisných sporů, a tomu, kdo z úpravy pravopisu měl (mít) prospěch, nebo naopak v jejím důsledku utrpěl nějakou ztrátu či nepohodlí.

Chápání pravopisu jako ideologie a sociální praktiky a zároveň jako jednoho z aspektů gramotnosti nacházíme také v sociokulturním pojetí psaného jazyka, jak jej rozpracoval Mark Sebba. Podle něj (a v návaznosti na *New literacy studies* s jejich důrazem na sociální a kulturní kontext gramotnosti a pojetím gramotnosti jako souboru praktik, srov. např. Street 1984; Barton 1994; Gee 2008) je každá teorie pravopisu ve své podstatě ideologická. Za teorii s největším explanačním potenciálem přitom Sebba nepovažuje autonomistické pojetí pravopisu jakožto neutrální technologie, kterou lze oddělit od jejích specifických sociálních kontextů, ale právě sociokulturní pojetí, podle něž je pravopis „praktika provázaná s dalšími praktikami souvisejícími s gramotností, kteréžto jsou zase ukotveny v sociálních a kulturních praktikách dané společnosti nebo sociální skupiny“ (Sebba 2007, 14, 24).⁴³ Psaní je tedy podle Sebby svou podstatou spojeno s našimi identitami, a to nejen individuálními, ale i skupinovými. Volby, které lidé při psaní činí, jsou

³⁸ Z diskurzivních polí, s nimiž Eira ve své studii pracuje, jsou pro českou debatu z roku 1993 relevantní pole vědecké a pedagogické na jedné straně sporu a pole politické a historické na straně druhé.

³⁹ Swann et al. (2004, 171) definují pojem jazykové ideologie takto: „V nejšířším slova smyslu tento pojem označuje soubor sdílených postojů a přesvědčení o jazyce, které se zakládají na určitých společenských nebo kulturních hodnotách.“ („In its broadest sense, the term refers to a set of shared attitudes and beliefs about language, underpinned by certain social or cultural values.“) K pojmu jazykové ideologie srov. dále např. Schieffelin et al. 1998; Kroskryty 2000.

⁴⁰ K pojmu jazykověideologické debaty srov. dále Blommaert 1999.

⁴¹ „[A] powerful tool for sociopolitical mobilization“, „to analyze the non-linguistic dimension of language matters“, „to carry out a deeper examination of the political projects, social structures, identity issues and cultural practices that are at stake when an orthographic conflict emerges.“

⁴² „[I]t is not orthographic principles that confront one another, but rather individuals and groups of individuals with their particular social positions, their political interests, their alliances and so on.“

⁴³ „[A] practice which is bound up with other practices to do with literacy, which are themselves embedded in the social and cultural practices of a society or group.“

tak součástí procesu konstruování jak jejich vlastní identity, tak identity jejich čtenářů (Sebba 2018, 7).

Jelikož byla v češtině i v jiných evropských jazycích primárním východiskem jazykové standardizace psaná komunikace (srov. Augst 2004, 647), funguje pravopis v těchto jazycích jako podstatná součást národní identity, jako symbol národní jednoty (Augst 2004, 648). Jeho (časté) změny tak zpravidla vyvolávají negativní reakce. Tohoto propojení pravopisu a národní identity si byli samozřejmě vědomi i čeští lingvisté. V roce 1969 napsal Antonín Tejnor o výsledcích svého výzkumu:

Argumentuje se [...], že reforma pravopisu je projev neúcty ke kulturní tradici (19 %). Tato poslední námitka naznačuje, že je nutno stále počítat se značným emocionálním vztahem k pravopisu, který se nechápe jen jako věc konvence, ale jako součást národního kulturního dědictví. (Tejnor 1969, 271)

Podobně v brožuře předznamenávající pravopisnou reformu z roku 1993 čteme:

Pravopis totiž zdaleka není jen záležitostí racionálních úvah, ale také symbolem jisté kulturní tradice spojované s dějinami psaného jazyka a s jeho úlohou ve společnosti. (Kraus 1991, 10)

I z těchto důvodů autoři reformy nakonec navrhli jen změny, které byly z jejich pohledu malé a dílčí. Přesto však následovala silně nesouhlasná reakce veřejnosti. Podle Sebbý (2007, 155) jsou v takovýchto případech na vině „vytvořené symbolické vazby“, v jejichž důsledku se i „drobné pravopisné a interpunkční jevy mohou stát symboly hrdinské minulosti nebo naopak vzdělanostního a sociálního úpadku“.⁴⁴ A jak píše Fishman, „čím rozsáhlejší a slavnější je tradice gramotnosti, literatury a liturgie v nějakém pravopisném společenství, [...] tím menší je pravděpodobnost, že bude jakákoli pravopisná změna považována za nepodstatnou“ (Fishman 1977, XVI, viz též poznámku 4).

V důsledku toho, že je pravopis úzce provázán s identitami uživatelů a s ideologií standardního jazyka,⁴⁵ upřednostňuje většina lidí pokud možno jasně daná a jednoznačná pravopisná pravidla a možnost výběru z více variant chápe jako problematickou (Sebba 2007, 107). Příliš mnoho rovnocenných možností na výběr totiž vzbuzuje pochybnost o tom, jestli je daný pravopis opravdu tím, čím má být, tedy souborem pravidel (Jaffe 2000, 506). Podle Alexandry Jaffe (2000, 505–506) totiž

pravopis jako jazykový rozhraničovací prostředek jednak odlišuje jeden kód od jiných kódů a jednak navenek ukazuje vnitřní koherenci a jednotu (stejnost) tohoto kódu. V tomto ohledu je pravopis jedním z klíčových symbolů jednoty a statusu jazyka jako takového. Z tohoto

⁴⁴ „[E]stablished symbolic linkages“, „small points of spelling and punctuation can be taken as iconic of a heroic past or of educational and social decline.“

⁴⁵ Pojem ideologie standardního jazyka umožňuje „popsat preskriptivní postoje, které provázejí vznik standardních jazyků“ a které „se vyznačují metajazykově artikulovaným a kulturně dominantním přesvědčením, že existuje pouze jeden správný způsob mluvení (tj. standardní jazyk)“ („to describe the prescriptive attitudes that accompany the emergence of standard languages“, „are characterised by a metalinguistically articulated and culturally dominant belief that there is only one correct way of speaking (i.e. the standard language)“; Swann et al. 2004, 296). K ideologii standardního jazyka srov. dále např. Milroy 2001; Gal 2006.

pohledu je tedy nejen důležité „mít“ pravopis, ale je také zásadní, aby tento pravopis měl preskriptivní sílu – aby byl standardizovaný a autoritativní.⁴⁶

Řečeno slovy Marka Sebbý (2007, 153): „Zdá se, že to, co lidé chtějí, není možnost volby, ale konzistentnost.“⁴⁷ V tomto smyslu tedy Stichovi odpůrci v polemice, kteří volali po zachování dublet, opravdu zřejmě mluvili jen za menšinu obyvatel. Na druhou stranu ale ani redukce kodifikovaných dublet („povolených variant“) neznamená, že by se v pravopise nadále nemohly manifestovat sociální významy. Každý pravopisný systém je totiž založen na systému konvencí, a ty lze porušit (tedy produkovat „nepovolené varianty“).⁴⁸ Tím se vytváří prostor pro variaci, a tedy i pro vyjadřování sociálních významů.⁴⁹ Jak píše Jaffe (2000, 499):

Pravopisné volby a jejich interpretace se jeví jako metajazykové, sociálně podmíněné jevy, které vrhají světlo jak na postoje lidí ke konkrétním jazykovým varietám a sociálním identitám, tak na vztah mezi jazykovou formou a sociálním světem obecně.⁵⁰

Povědomí o této skutečnosti je přítomno i v Krausově příspěvku v brožuře z roku 1991, zároveň je tu ale k ní vyjádřena distance jako k čemusi spíše nežádoucímu a patrně i odstranitelnému:

[N]ěkterí uživatelé jazyka a jejich profesní i zájmové skupiny (mezi nimi zejména lékaři, chemici, filozofové, přívrženci moderní hudby) dávají při psaní přednost podobám převážně nepočestěným, resp. počestěným jen částečně. Tito uživatelé tak přisuzují pravopisu hodnotu stylotvornou a symbolickou, způsob psaní považují za výraz svých postojů, a to nikoli pouze vůči jazyku, ale vůči kulturním a politickým proudům, s nimiž jazyk a jeho konvence ztotožňují. Není potřeba pochybovat o tom, že jen subjektivně posuzovaná slohová diferenciací pravopisu má v určitém prostředí a v určitých typech textů své místo, i když – právě s ohledem na vybavovací funkci psané podoby jazyka – ji lze jen tolerovat, nikoli doporučovat. (Kraus 1991, 12)⁵¹

⁴⁶ „As a linguistic boundary-marking device, orthography both differentiates a code from other codes, and displays the internal coherence and unity (sameness) of that code. In this respect, orthography is one of the key symbols of language unity and status itself. From this vantage point, it is not only important to ‘have’ an orthography, but it is also critical for that orthography to have prescriptive power – to be standardized and authoritative.“ K požadavkům na jednotnost a autoritativnost pravopisu v české debatě z roku 1993 srov. Bermel 2007, 234.

⁴⁷ „What people seem to want is not choice, but consistency.“ Sebba k tomu uvádí příklady z nizozemštiny, polštiny, portugalštiny a kečuánštiny.

⁴⁸ Sebba (2007, 30) je nazývá „licensed variation“ a „unlicensed variation“.

⁴⁹ „[W]here there are no possible alternatives for expressing something, the expression representing that thing does not carry social meaning (though its referent may). Conversely, where there is variation, there is in practice always social meaning“ (Sebba 2007, 32). Sebba se v této souvislosti odvolává na základní princip sociolingvistiky: „[W]here there is choice, there is social meaning“ (Sebba 2018, 7).

⁵⁰ „Orthographic choices and their interpretation are read as metalinguistic, socially conditioned phenomena which shed light on people’s attitudes towards both specific language varieties and social identities and on the relationship between linguistic form and the social world in general.“

⁵¹ Tato i výše citovaná formulace Jiřího Krause dobře ukazuje jeho nejednoznačnou roli v pravopisné reformě: Na jednu stranu mu jako badateli zabývajícímu se rétorikou byl zřetel k sociálnímu zakotvení jazyka blízký, na druhou stranu byl ale nejprve jako zástupce ředitele a od roku 1994 jako ředitel Ústavu pro jazyk český nucen se za nová *Pravidla* postavit (Bermel 2007, 173, 236) a snažit se pomoci v hledání co nejúčinnějšího způsobu, jak odpor proti nim překonat.

Pravopisná variace tedy může být buď povolená, schválená autoritativními příručkami tam, kde dávají uživatelům na výběr např. mezi dubletami, nebo nepovolená, spočívající v porušení pravopisných norem takovým způsobem, že nebrání v porozumění původnímu smyslu sdělení; odchylka od normy tedy musí být takového rozsahu a druhu, že ji ostatní členové jazykového společenství jako variantu identifikují (Sebba 2007, 32). Právě tato možnost výběru z povolených i nepovolených variant je důvodem, proč je vhodné uvažovat o pravopisu jako o sociální praktice, tedy o „široce rozšířené a opakující se aktivitě, v jejímž rámci členové daného společenství činí volby nesoucí význam, při nichž však mají na výběr z omezeného souboru možností“.⁵² Nepovolené varianty nesou sociální význam díky své opozici vůči oficiálním normám, povolené ho nesou tehdy, pokud vyvolávají nějaké mimojazykové asociace, například regionální nebo ideologické (Sebba 2007, 33–34). Zásadní omezení povolených variant (dublet), jak se o něj pokoušela *Pravidla* z roku 1993 (a byla za to kritizována), tedy nemohlo vést k tomu, aby pravopisné volby přestaly nést sociální významy; mohlo pouze změnit část nepovolené variace na povolenou a povolené na nepovolenou.

Ve světle právě řečeného bych se na závěr chtěla vrátit k některým tématům a argumentům, které se ve Stichových článcích nebo v příspěvcích jeho oponentů často opakují. Prvním z nich je stížnost, že nový pravopis byl národnímu společenství „nadekretován“ shora. To je však něco, co je pro moderní standardní evropské jazyky charakteristické. Augst (2004, 648) rozlišuje v normování pravopisu evropských jazyků dvě fáze, z nichž druhá, trvající zhruba od roku 1850⁵³ přinejmenším do začátku 21. století, je charakteristická regulační rolí státu, akademie nebo podobné instance, která vydává nějaký typ autoritativní pravopisné příručky, a z moci úřední autority tak rozhoduje, jakým způsobem se má psát.⁵⁴ Reformy pravopisu pak v tomto období obvykle provádí nějaká státem jmenovaná komise či jiná odborná instituce (Augst 2004, 650). Úvahy o reformách, které by pravopis zjednodušily a učinily snáze naučitelným, se ve většině evropských jazyků objevují už od 17. století, s postupujícím časem a stále pevnějším ukotvením normy standardního jazyka v povědomí uživatelů je ale pro autority stále těžší jakoukoli větší reformu pravopisu prosadit (Augst 2004, 650). Odmítnutí či přijetí reformy tak nezáleží zpravidla na jejích lingvistických kvalitách; rozhodující jsou spíše politické a sociální faktory, předběžné předpoklady a hodnotové soudy (Bermel 2007, 26; Sebba 2007, 75). A jelikož dominantní jazykovou ideologií v Evropě byla i na konci 20. století stále ideologie standardního jazyka (srov. např. Gal 2006, 14; van der Horst 2018),⁵⁵ není náhodou, že si byly motivy, průběh a relativně skromné výsledky tehdejších reformních pokusů v mnoha evropských jazycích podobné (Augst 2004, 650–651),⁵⁶ stejně jako emocionální

⁵² „[A] widespread and recurrent activity which involves members of a community in making meaningful choices, albeit from a constrained set of possibilities“ (Sebba 2007, 31). Oblast, v níž se mohou uživatelé při svých volbách pohybovat, nazývá Sebba (2007, 32) relativně úzkou zónou sociálních významů („zone of social meaning“).

⁵³ V češtině spíše o něco dřív, neboť státní moc vstupovala už do sporu jotistů s ypsilonisty v 1. polovině 19. století.

⁵⁴ „[D]ie amtlichen Regeln bestimmen dezisionistisch, wie zu schreiben ist.“

⁵⁵ Gal nalézá počátky ideologie standardního jazyka v době osvícenství, podle van der Horsta leží její kořeny ještě dále v minulosti, v období renesance, a nejpozději na konci 20. století se podle něj už dostává do vážné krize.

⁵⁶ Srov. k tomu např. Garcez 1995 (portugalština); Ager 1996, 119–125 (francouzština); Jacobs 1997 (nizozemština) nebo Johnson 2005 (němčina).

reakce veřejnosti,⁵⁷ tendence ke zpochybňování jejich legitimacy⁵⁸ a argumenty používané zastánci a odpůrci reforem.⁵⁹

Poměrně běžné také je, že se jablkem sváru stává právě psaní přejatých slov. Tato slova jsou problematická v pravopise každého jazyka, protože u nich dochází ke konfliktu loajalít, v němž na jedné straně stojí respekt k jinému národu či jazyku, vyjadřovaný přejetím cizího pravopisu, a na druhé straně respekt k vlastním ortografickým pravidlům, jehož výrazem je pravopisné přizpůsobení (Augst 2004, 648). Jelikož přejatá slova častěji používají vzdělaní uživatelé, je jednou z opakujících se výtek proti pravopisným úpravám jejich chápání jako ustupování vulgární nevzdělanosti. Jak to formuloval Ajvaz (1993a): „Nad novými pravidly se vznáší atmosféra podivné, tísnivé lenosti, která se vzdává hodnot, protože by jejich dosažení vyžadovalo příliš dřiny.“ Podobně podle Nusky (1993) jsou *Pravidla* z roku 1993 výrazem „snahy preferovat psanou podobu přijatých cizích slov, která nevychází z kvalifikované úrovně, neřkuli úrovně vzdělaných vrstev, nýbrž z vulgární pokleslosti a neznalosti“.⁶⁰ Sbližování psaného jazyka s mluveným je tedy často chápáno jako jazykový úpadek. Do určité míry tomu paradoxně nahrává i „diskurz reformátorů o ‚zjednodušování‘, ‚zpravidelňování‘ či ‚modernizaci‘ pravopisu“, neboť diskurz jejich odpůrců naopak „spojuje tyto pojmy s jazykovým ‚úpadkem‘ či ‚rozkladem‘“ (Sebba 2007, 147).⁶¹ Jak už bylo řečeno, takovýto přístup není specificky český; obdobné stížnosti na „snížování úrovně“ a „infantilizaci jazyka“ se hojně objevovaly například i v přibližně soudobém sporu o reformu pravopisu v nizozemštině (Jacobs 1997, 108). A podobně i Schiffman (1996, 116) identifikuje tento postoj mezi „jazykovými mýty“ Francouzů o jejich jazyce a charakterizuje ho takto:

Fonetičnost neboli psaní věcí tak, jak „znějí“, se rovná chaosu, nepořádku, potopě (*le déluge*) a jejím důsledkem by byla anarchie, nepokoje, rozpad společnosti, morálky a konec civilizace. V tomto směru nesmí být povolena ani jediná změna.⁶²

Se sporem o psaní přejatých slov souvisí i poslední otázka, které se chci dotknout, a to otázka (ne)vhodného načasování české reformy pravopisu do období hledání (nové) identity osobní i státní. Bermel (2007, 177) se domnívá, že k reformě došlo v nejlepší i nejhorší možnou dobu zároveň. Nejlepší proto, že mohla využít rychlých společensko-politických změn, k nimž v devadesátých letech docházelo, a nejhorší proto, že k jejímu úspěchu byla zapotřebí důvěra veřejnosti v kodifikátory a stabilní podpora ze strany

⁵⁷ Augst (2004, 651) jako příklad uvádí přirovnávání reformy německého pravopisu z roku 1996 k nacistickým lékařským pokusům na lidech a její označování jako „nelidský masový experiment“ („menschenverachtendes Massenexperiment“).

⁵⁸ Ve sporu o *Pravidla* z roku 1993 se Petr Fidelius (1994) sugestivně ptal: „Je v pořádku, aby [...] o tom [...] rozhodoval v poslední instanci nějaký úřední orgán, akademická komise apod.? Anebo je v téhle věci nejvyšším rozhodčím sama psací praxe jazykového společenství, zejména těch vrstev, které cizí slova nejčastěji aktivně užívají, tedy usus vrstev vzdělaných?“

⁵⁹ Srov. „katalog“ těchto argumentů, jak ho sestavili pro nizozemštinu Geerts et al. 1977, 202–206.

⁶⁰ Pro další příklady srov. Bermel 2007, 218–219.

⁶¹ „The discourse of reformers about ‘simplifying’ or ‘regularising’ or ‘modernising’ spelling“, „associates such notions with language ‘decline’ or ‘decay’.“

⁶² „Phoneticism, or writing things the way they ‘sound’ is tantamount to chaos, disorder, *le déluge*, and will bring forth anarchy, riots, the breakdown of society, morals, and the end of civilization. Not one change must be allowed in this direction.“

vládních institucí, ani na jedno z toho se ale reformátoři nemohli spolehnout. O tom, zda nová *Pravidla* vyšla ve vhodnou dobu, uvažoval v roce jejich vydání ve svém článku ve *Vesmíru* i František Daneš. I on si odpověděl, že ano i ne, uváděné důvody byly ale zcela jiné. Ne proto, že celá společnost byla v pohybu a s tím i její postoj k jazyku a jazykům, bylo by tedy zřejmě moudřejší se změnami v pravopise počkat, až situace pevněji vykrytalizuje, a případně zároveň i uvažovat o novém obsahovém i technickém pohledu na normování pravopisu (z příspěvku ale není jasné jakém). Ano proto, že právě změna situace nové vydání příručky vyžadovala; ta stará obsahovala už nepoužitelné příklady a naopak v ní scházely nové názvy z oblasti terminologie i veřejného a běžného života. I já se domnívám, že jsou dobré důvody pro přesvědčení, že začátek devadesátých let byl (relativně) vhodným okamžikem pro (nějakou) pravopisnou reformu.⁶³ Podíváme-li se totiž na starší reformy českého pravopisu, zjistíme, že byly vesměs realizovány relativně nedlouho po nějakém historickém zlomu, ať už to byl vznik ČSR, vytvoření protektorátu či Vítězný únor. Spory o jazyk a pravopis se velmi často objevují tehdy, když dochází k vyjednávání o identitě a národnosti (Woolard a Schieffelin 1994, 65); zdánlivě nevinné jazykové reformy tehdy totiž mohou fungovat jako symbolická gesta (Wertheim 2012, 65)⁶⁴ a mohou být veřejností přijaty spíše než v dobách politiky poklidných. Co ale změnilo načasování reformy ze šťastného na nešťastné, byla část jejího obsahu, konkrétně ono často diskutované psaní přejatých slov. Ve svém článku ve *Vesmíru* František Daneš tvrdí, že „[z]ásadní otázka ‚Jak psát cizí slova?‘ je v podstatě povahy nepolitické (i když politického aspektu může mnohdy nabývat) a český pravopis ji nezačal řešit až ‚za komunistů‘“ (Daneš F. 1993, 513). Jak však ukazují příklady bývalých kolonií usilujících o nezávislost, v důsledku „schopnosti pravopisu symbolizovat politické loajality a jejich změny“ (Sebba 2007, 9)⁶⁵ může v grafice, respektive v některých jejích ikonických rysech⁶⁶ docházet k zvlášť silnému propojení jazykové ideologie a národní identity.

Odstranění takovýchto ikonických prvků, symbolizujících pravopis bývalé koloniální mocnosti, je v „postkoloniálních“ pravopisech oblíbenou strategií. (Sebba 2007, 143)⁶⁷

V roce 1993, tedy v době, kdy se Česká republika stále ještě vymaňovala ze závislosti na Sovětském svazu, ale byly navrženy pravopisné změny, které byly částí veřejnosti vnímány jako jdoucí přesně opačným směrem. Jejich lingvistické odůvodnění, byť odborně dobře podložené, pro tyto skupiny nebylo přesvědčivé, protože pro ně v tu chvíli byly důležitější jiné aspekty pravopisu než jeho racionálnost a snadná naučitelnost.

⁶³ Odhlížím tu od toho, že původní verze nových *Pravidel* byla dokončena v roce 1989, a nebyť sametové revoluce, byla by vyšla v roce 1990, neboť to se nestalo (Bermel 2007, 159).

⁶⁴ „[S]eemingly innocuous language reforms actually often serve as symbolic gestures with deeper, sometimes provocative, meanings.“

⁶⁵ „[T]he power of orthography to symbolise political allegiances and changes.“

⁶⁶ K procesu ikonizace v pravopisu srov. Sebba 2015.

⁶⁷ „[T]he removal of such iconic items, symbolic of the orthography of the former colonial power, is a favoured strategy in ‘post-colonial’ orthographies.“ Z těchto důvodů se po rozpadu Sovětského svazu některé státy nebo republiky Ruské federace úspěšně či neúspěšně pokusily provést změnu písma (příklady sociolingvistických studií věnovaných Mongolsku, Ázerbájdžánu, Turkmenistánu a Tatarské republice uvádí Sebba 2012, 3).

Ve své analýze sporu o pravopisnou reformu z roku 1993 nazývá Bermel (2007, 299) postoj jejich odpůrců „primárně estetickým“ a částečně též patriotickým. V zásadě tak přejímá způsob, jak o jejich přístupu k pravopisu (často s despektem) psali tehdejší obhájci reformy. V předchozích odstavcích jsem se snažila ukázat, že je to podle mého názoru příliš úzký a jednostranný náhled. Na příkladu argumentace Stichových příspěvků a textů jeho oponentů jsem demonstrovala, že vlastním předmětem sporu nebyl pravopis sám, a dokonce ani jen samo pojetí jazyka, ale spíše (potenciální) ohrožení identit a zájmů jednotlivých aktérů sporu i celých společenských skupin, jejichž byli součástí. Díky existujícím sociolingvistickým analýzám obdobných konfliktů v jiných jazykových společnostech se mi podařilo ukázat, že *furor orthographicus* opravdu není české specifikum, naopak že se český pravopisný spor roku 1993 svým průběhem, používanou argumentací i výsledkem velmi podobal jiným (evropským) pravopisným debatám. Je to možné ilustrovat i tím, že slova, která napsala Sally Johnson (2005, 142) o soudobé německé pravopisné debatě, by stejně tak dobře mohla být napsána i o té české:

Jazykovědci byli neskryvaně vedeni snahou o zobecnitelnost, systematicčnost a objektivitu pravopisu na strukturální úrovni (s instrumentálně-funkčními výsledky), což se diametrálně lišilo od specifčnosti, nahodilosti a subjektivity, které tvořily základ implicitního pojetí pravopisné kompetence stěžovatelů (s důrazem na integrativní funkci pravopisu/jazyka jako spojení se sociální skupinou/komunitou).⁶⁸

Sociolingvistický přístup se tedy ukázal jako schopný nabídnout dobře přijatelné vysvětlení, proč ke sporům o pravopis dochází a co je jejich vlastním předmětem. Viděli jsme, že i pro českou pravopisnou debatu platí shrnující charakteristika z pera Laury Villa Galán (2023, 586–587), podle níž „je pravopisná reforma činnost obzvláště náchylná k vyvolávání konfrontací“, a to ze dvou důvodů: Jednak proto, že „pravopisné rysy a pravopisné systémy se stávají ikonickým ztělesněním jak jazyka samotného, tak země, kterou reprezentují (jejich současného obrazu i jejich minulé slávy)“, a jednak proto, že „v sázce je množství zájmů: od pedagogických aspirací učitelů po ekonomické zájmy vydavatelů; od politických cílů vládních orgánů po materiální a symbolické zájmy různých společenských skupin a organizací“.⁶⁹

Při vědomí toho všeho zformuloval Mark Sebba (2007, 176) skeptický závěr:

⁶⁸ „[T]he linguists were explicitly motivated by a desire for generalisability, systematicity and objectivity of orthography at a structural level (with instrumental-functional outcomes) that was diametrically opposed to the specificity, contingency and subjectivity underpinning the complainants' implicit notion of orthographic competence (with its emphasis on the integrative function of orthography/language as a link to the social group/community.“

⁶⁹ „[O]rthographic reform is an activity particularly prone to generate confrontation“, „orthographic features and orthographic systems become iconic embodiments of both the language itself and the country that it represents (of their present image and of their past glories)“, „a multitude of interests are at stake: from the pedagogical aspirations of educators to the economic interests of publishers; from the political goals of governmental agencies to the material and symbolic interests of various social groups and organizations.“

Tam, kde je možná živá veřejná debata, kde je vzdělávání decentralizované a kde jsou zapojeny ekonomické zájmy vydavatelů (zejména těch velkých), jsou šance na úspěšnou reformu pravopisu mizivé.⁷⁰

Vše zmiňované bylo sice v České republice roku 1993 teprve v plenkách, dávalo to však už o sobě vědět. Těžko však můžeme tvůrcům a obhájčům pravopisné reformy, koncipované ještě za zcela jiného společenského uspořádání, vyčítat, že za nových podmínek nedokázali dostatečně dobře odhadnout, jak bude veřejnost na jejich návrh reagovat a které argumenty mají či nemají šanci ji přesvědčit. Stejně jako jim můžeme jen těžko vyčítat, že pro své úvahy nepoužívali teoretický rámec (historické) sociolingvistiky pravopisu, který se v té době teprve začínal formovat.

LITERATURA

a) Prameny

- Ajvaz, M. 1993a. Písmena a smysl (Poznámky k novým pravopisným pravidlům). *Literární noviny* 4 (41): 4.
- Ajvaz, M. 1993b. O těle a duši slov (Ad Miroslav Červenka: Pravopis a přidružené významy slov, LtN č. 45/1993). *Literární noviny* 4 (50): 4.
- Čáповá, H. 1993. Vyšla Pravidla českého pravopisu. Podle ředitele Ústavu pro jazyk český, profesora Daneše, je ale věci každého, jestli se jimi bude řídit. *Respekt* 24.–30. 5. 1993, 5.
- Červenka, M. 1993. Pravopis a přidružené významy slova. *Literární noviny* 4 (45): 7.
- Daneš, F. 1993. Na okraj nových Pravidel českého pravopisu. *Vesmír* 72 (9): 513–514.
- Daneš, M. 1993. Posseur Stich. *Český deník*, 24. 7. 1993, 3.
- Fidelius, P. 1991. Pravopis v objetí reformistů. *Literární noviny* 2 (4): 6–7.
- Fidelius, P. 1992. Blýská se na lepší časy? *Literární noviny* 3 (48): 4.
- Fidelius, P. 1993a, b. O přirozenosti a nepřirozenosti v pravopise (dokolečka dokola). *Literární noviny* 4 (12): 3; 4 (13): 3.
- Fidelius, P. 1993c. Labutí píseň normalizace. *Literární noviny* 4 (50): 5.
- Fidelius, P. 1994. Cizí slova: Usus a kodifikace. *Literární noviny* 5 (28): 5.
- Hausenblas, O. 1990a, b. O jazykovou kulturu svobodných lidí. *Literární noviny* 1 (9): 4–5; 1 (10): 4–5.
- Hlavsa, Z. 1991. Nová Pravidla českého pravopisu. In *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*, ed. Z. Hlavsa et al., 23–26. Praha: Učitel'ská unie.
- Hlavsa, Z. et al. 1993. *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia.
- Hrdlička, M., Stich, A. 1999. Čech – Nečech. *Naše řeč* 82 (5): 269–270.
- Kostlán, A. 1993. Nad školním vydáním Pravidel českého pravopisu: Políček české kultury a tradici. *Telegraf*, 11. 6. 1993, 9.
- Kostlán, F. 1993. „Zvoňte na poplach, stavte barikády...“. *Telegraf*, 26. 7. 1993, 3.
- Kocourek, V. 1991. Co bylo, bylo 7. Furor orthographicus. *Literární noviny* 2 (16): 16.
- Kozák, G. 1973. Milosrdenství, páni jazykozpytci! *Svobodné slovo*, 14. 4. 1973, 10.
- Kraus, J. et al. 1981. Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost* 42 (3): 228–238.
- Kraus, J. 1991. Pravopis jako součást kultury – nikoli jenom jazykové. In *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*, ed. Z. Hlavsa et al., 5–12. Praha: Učitel'ská unie.
- Kuchař, J. et al. 1973. Nemilosrdní jazykozpytci aneb o pravopisu tentokrát doopravdy. *Svobodné slovo*, 12. 5. 1973, 10.

⁷⁰ „Where lively public debate is possible, where education is decentralised and where the economic interests of publishers (especially large ones) are involved, the chances of successful orthographic reform are slim indeed.“

- Marvan, J. 1992. Nový pravopis – pro nový stát? *Literární noviny* 3 (48): 4.
- Mathesius, V. 1932. O požadavku stability ve spisovném jazyce. In *Spisovná čeština a jazyková kultura*, ed. Pražský lingvistický kroužek, 14–31. Praha: Melantrich.
- Nuska, B. 1993. Kdyby ta Pravidla. *Literární noviny* 4 (41): 5.
- Oliva, K. st. 1993. Pravidla českého pravopisu – opus posthumum. *Literární noviny* 4 (49): 6.
- Oliva, K. st. 1994. Nejde o Boha, jde o pravopis! (LN 16. 12. 1993). Z dopisu Karla Olivy, Praha. *Lidové noviny*, 28. 1. 1994, 8.
- Pražský lingvistický kroužek. 1932. Obecné zásady pro kulturu jazyka. In *Spisovná čeština a jazyková kultura*, ed. Pražský lingvistický kroužek, 245–258. Praha: Melantrich.
- Pražský lingvistický kroužek. 1968. Z tezí Pražského lingvistického kroužku k 1. sjezdu slovanských filologů v Praze r. 1929. *Naše řeč* 51 (3): 152–158.
- Oddělení jazykové kultury a stylistiky ÚJČ ČSAV [= Stich, A.] 1976. Na okraj vydání encyklopedií antiky. *Slovo a slovesnost* 37 (2): 137–151.
- Stich, A. 1979a. Ke kodifikaci řeckých a latinských jmen v češtině. *Zprávy Jednoty klasických filologů* 21 (1–3): 93.
- as [= Stich, A.] 1979b. Píšeme Izraelita, nebo izraelita? *Naše řeč* 62 (3): 158–161.
- A. P. [= Stich, A.] 1980. Psaní jmen typu Ultračech, Pseudočech. *Naše řeč* 63 (4): 215–217.
- Stich, A. 1990. Ať žije český furor orthographicus. *Literární noviny* 1 (24): 7, 14.
- Stich, A. 1993a. Dokolečka dokola – o tom českém pravopisu. *Literární noviny* 4 (1): 6.
- Stich, A. 1993b. Pravopisná Valpuržina noc. Zpolitizovaná kritika Pravidel nás vrhá do temnot. *Lidové noviny*, 23. 7. 1993, 6.
- Stich, A. 1993c. Nejde o Boha, jde o pravopis! Hladina veřejného mínění se vzedmula zbytečně, soudí Alexandr Stich (rozhovor Pavla Janáčka s Alexandrem Stichem). *Lidové noviny*, příloha *Národní* 9, 16. 12. 1993, I, IV.
- Stich, A. 1994. Vavřínc Lebeda o orthographické dobropýsebnosti. *Literární noviny* 5 (8): 4–5.
- Svobodová, D. 1993. (Ad: Alexandr Stich: Dokolečka dokola – o tom českém pravopisu, LtN č. 1/1993). *Literární noviny* 4 (8): 7.
- Šimandl, J. 1993. Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993). *Čeština doma a ve světě* 1 (2): 64–73.
- Tejnor, A. 1969. Český pravopis a veřejné mínění. *Naše řeč* 52 (5): 265–285.
- Tyl, J. 1990. Ať žije prezident! *Lidové noviny*, 13. 8. 1990, 8.
- Vaculík, L. 1992. Psaní velkých písmen. *Literární noviny* 3 (48): 4.
- Zubaty, J. et al. 1921. Reforma českého pravopisu. *Naše řeč* 5 (10): 306–307.

b) Odborná literatura

- Ager, D. 1996. *Language Policy in Britain and France. The Processes of Policy*. London, New York: Cassell.
- Anderson, B. 2008. *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Augst, G. 2004. Orthographie/Orthography. In *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, sv. 1, ed. U. Ammon et al., 646–652. 2. vyd. Berlin, New York: de Gruyter.
- Barton, D. 1994. *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Bermel, N. 2007. *Linguistic Authority, Language Ideology, and Metaphor. The Czech Orthography Wars*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110197662>
- Blommaert, J. (ed.). 1999. *Language Ideological Debates*. Berlin: De Gruyter.
- Bunčić, D. 2024. Orthographies. In *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics*, ed. D. Šipka a W. Browne, 697–714. Cambridge et al.: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108973021.034>
- Condorelli, M. 2022. *Introducing Historical Orthography*. Cambridge et al.: Cambridge University Press.
- Drešerová, K. 2004. *The Czech Orthographic Reform in 1993 from a Sociolinguistic Perspective*. Nepublikovaná diplomová práce. Lancaster: Lancaster University, Department of Linguistics.
- Eira, Ch. 1998. Authority and Discourse: Towards a Model for Orthography Selection. *Written Language & Literacy* 1 (2): 171–224. <https://doi.org/10.1075/wll.1.2.03eir>

- Fishman, J. A. 1977. Preface. In *Advances in the Creation and Revision of Writing Systems*, ed. J. A. Fishman, XI–XXVIII. Haag, Paris: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110807097-001>
- Gal, S. 2006. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. In *Language Ideologies, Policies and Practices: Language and the Future of Europe*, ed. C. Mar-Molinero a P. Stevenson, 13–27. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230523883_2
- Garcez, P. M. 1995. The Debatable 1990 Luso-Brazilian Orthographic Accord. *Language Problems and Language Planning* 19 (2): 151–178. <https://doi.org/10.1075/lplp.19.2.03gar>
- Gee, J. P. 2008. *Social Linguistics and Literacies. Ideology in Discourses*. 3. vyd. London, New York: Routledge.
- Geerts G. et al. 1977. Successes and Failures in Dutch Spelling Reform. In *Advances in the Creation and Revision of Writing Systems*, ed. J. A. Fishman, 179–245. Haag, Paris: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110807097-010>
- Jacobs, D. 1997. Alliance and Betrayal in the Dutch Orthography Debate. *Language Problems and Language Planning* 21 (2): 103–118. <http://dx.doi.org/10.1075/lplp.21.2.01jac>
- Jaffe, A. 2000. Introduction: Non-standard Orthography and Non-standard Speech. *Journal of Sociolinguistics* 4 (4): 497–513. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00127>
- Johnson, S. 2005. *Spelling Trouble? Language, Ideology and the Reform of German Orthography*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853597862>
- Kroskrity, P. V. (ed.). 2000. *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Milroy, J., Milroy, L. 2000. *Authority in Language. Investigating Standard English*, 3. vyd. London, New York: Routledge.
- Milroy, J. 2001. Language Ideologies and the Consequences of Standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5 (4): 530–555. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00163>
- Mrázková, K., Homoláč, J. 2024. Filologie – věc veřejná. *AUC Philologica* (1): 83–98. <https://doi.org/10.14712/24646830.2024.21>
- Rutkowska, H., Rössler, P. 2012. Orthographic Variables. In *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, ed. J. M. Hernández-Campoy a J. C. Conde-Silvestre, 213–236. Chichester: Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118257227.ch12>
- Sebba, M. 2007. *Spelling and Society. The Culture and Politics of Orthography around the World*. Cambridge et al.: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486739>
- Sebba, M. 2012. Orthography as Social Action: Scripts, Spelling, Identity and Power. In *Orthography as Social Action. Scripts, Spelling, Identity and Power*, ed. A. Jaffe et al., 1–19. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781614511038.1>
- Sebba, M. 2015. Iconisation, Attribution and Branding in Orthography. *Written Language & Literacy* 18 (2): 208–227. <https://doi.org/10.1075/wll.18.2.02seb>
- Sebba, M. 2018. Scripts, Spelling, and Identities. *Brown Journal of World Affairs* 25 (1): 7–19.
- Shevelov, G. Y. 1993. Ukrainian. In *The Slavonic Languages*, ed. B. Comrie a G. G. Cobbett, 947–998. London, New York: Routledge.
- Schieffelin, B. B., Doucet, R. Ch. 1994. The “Real” Haitian Creole: Ideology, Metalinguistics, and Orthographic Choice. *American Ethnologist* 21 (1): 176–200. <http://dx.doi.org/10.1525/ae.1994.21.1.02a00090>
- Schieffelin, B. B., Woolard, K. A. a Kroskrity, P. V. (eds.). 1998. *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195105612.001.0001>
- Schiffman, H. F. 1996. *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge.
- Street, B. V. 1984. *Literacy in Theory and Practice*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Swann, J. et al. 2004. *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- van der Horst, J. 2018. The End of the Standard Language: The Rise and Fall of a European Language Culture. In *Tyranny of Writing: Ideologies of the Written Word*, ed. C. Weth a K. Juffermans, 47–61. London, New York: Bloomsbury Academic.
- Villa, L., Vosters, R. 2015. Language Ideological Debates over Orthography in European Linguistic History. *Written Language & Literacy* 18 (2): 201–207. <https://doi.org/10.1075/wll.18.2.01vil>

- Villa Galán, L. 2023. Discourse and Sociopolitical Issues. In *The Cambridge Handbook of Historical Orthography*, ed. M. Condorelli a H. Rutkowska, 578–595. Cambridge, New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108766463.029>
- Wertheim, S. 2012. Reclamation, Revalorization, and Re-Tatarization via Changing Tatar Orthographies. In *Orthography as Social Action. Scripts, Spelling, Identity and Power*, ed. A. Jaffe et al., 65–101. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781614511038.65>
- Woolard, K. A., Schieffelin, B. B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.23.100194.000415>

Mgr. Alena Andrlová Fidlerová, Ph.D.
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
alena.fidlerova@ff.cuni.cz